

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

๑. มหาชนุทก

๑. โภติกถา

[๑] เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา อูรฺเวลาญํ วิหฺรติ นชฺชา เหนฺณชฺราย ตีเร โภติรฺกฺขมฺมุเล ปจฺมาภิสฺมฺพุทฺโธ. อถ โข ภควา โภติรฺกฺขมฺมุเล สตุตาห เอกปลฺลฺงฺเกน นิสฺสีทิ วิมฺตฺติสฺสฺชฺปฏิสฺสฺเวทී. อถ โข ภควา รตฺติยา ปจฺมํ ยามํ ปฏฺิจฺจสมฺบุปฺปาทํ อนุโลมปฏฺิโลมํ มนฺสากาสี “อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารฺา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญฺาณํ, วิญฺญฺาณปจฺจยา นามรฺูป, นามรฺูปปจฺจยา สฺฟายตฺนํ, สฺฟายตฺนปจฺจยา ผสฺสฺโส, ผสฺสฺปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อฺุปาทานํ, อฺุปาทานปจฺจยา ภวฺ, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรฺณํ โสภฺปริเทวทฺกฺขทฺโหมนฺสฺสฺปายาสา สมฺภวฺนฺตฺติ; เอวเมตฺสฺส เกวลฺสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺนฺตฺสฺส สมฺทฺโย โหติ. อวิชฺชฺาย เตวฺว อเสสฺวิราคฺนิโรธฺา สงฺขารฺนิโรธฺ, สงฺขารฺนิโรธฺา วิญฺญฺาณนิโรธฺ, วิญฺญฺาณนิโรธฺา นามรฺูปนิโรธฺ, นามรฺูปนิโรธฺา สฺฟายตฺนนิโรธฺ, สฺฟายตฺนนิโรธฺา ผสฺสฺนิโรธฺ, ผสฺสฺนิโรธฺา เวทฺนानิโรธฺ, เวทฺนानิโรธฺา ตณฺหานิโรธฺ, ตณฺหานิโรธฺา อฺุปาทานนิโรธฺ, อฺุปาทานนิโรธฺา ภวฺนิโรธฺ, ภวฺนิโรธฺา ชาตินิโรธฺ, ชาตินิโรธฺา ชรามรฺณํ โสภฺปริเทวทฺกฺขทฺโหมนฺสฺสฺปายาสา นินฺชฺชฺณนฺตฺติ; เอวเมตฺสฺส เกวลฺสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺนฺตฺสฺส นินฺชฺชฺชฺ โหติ”ติ.

อถ โข ภควา เอตฺมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลาญํ อิมํ อฺุทานํ อฺุทาเนสิ -

“ยทา หเว ปาตุภวฺนฺตฺติ ฐมฺมา
อาตฺาปีโน ฉายโต พฺุราหฺมณฺสฺส
อถสฺส กงฺขา วปฺยนฺตฺติ สฺพฺพา
ยโต ปชานาติ สเหตุรฺมฺมน”ติ.

[๒] อถ โข ภควา รตฺติยา มชฺฌิมํ ยามํ ปฏฺิจฺจสมฺบุปฺปาทํ อนุโลมปฏฺิโลมํ มนฺสากาสี “อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารฺา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญฺาณํ, วิญฺญฺาณปจฺจยา นามรฺูป, นามรฺูปปจฺจยา สฺฟายตฺนํ, สฺฟายตฺนปจฺจยา ผสฺสฺโส, ผสฺสฺปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อฺุปาทานํ, อฺุปาทานปจฺจยา ภวฺ, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรฺณํ โสภฺปริเทวทฺกฺขทฺโหมนฺสฺสฺปายาสา สมฺภวฺนฺตฺติ; เอวเมตฺสฺส เกวลฺสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺนฺตฺสฺส สมฺทฺโย โหติ. อวิชฺชฺาย เตวฺว อเสสฺวิราคฺนิโรธฺา สงฺขารฺนิโรธฺ, สงฺขารฺนิโรธฺา วิญฺญฺาณนิโรธฺ, วิญฺญฺาณนิโรธฺา นามรฺูปนิโรธฺ, นามรฺูปนิโรธฺา สฺฟายตฺนนิโรธฺ, สฺฟายตฺนนิโรธฺา ผสฺสฺนิโรธฺ, ผสฺสฺนิโรธฺา เวทฺนानิโรธฺ, เวทฺนानิโรธฺา ตณฺหานิโรธฺ, ตณฺหานิโรธฺา อฺุปาทานนิโรธฺ, อฺุปาทานนิโรธฺา ภวฺนิโรธฺ, ภวฺนิโรธฺา ชาตินิโรธฺ, ชาตินิโรธฺา ชรามรฺณํ โสภฺปริเทวทฺกฺขทฺโหมนฺสฺสฺปายาสา นินฺชฺชฺณนฺตฺติ; เอวเมตฺสฺส เกวลฺสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺนฺตฺสฺส นินฺชฺชฺชฺ โหติ”ติ.

อถ โข ภควา เอตฺมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลาญํ อิมํ อฺุทานํ อฺุทาเนสิ-

“โย พุราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺโม
 นิหฺนุโก นิกฺกสาโว ยตตฺโต
 เวทนฺตคฺวุ สฺสูตพฺุหฺมจฺริโย
 ธมฺเมเน โส พฺุหฺมวาทํ วเพยฺย
 ยสฺสูสฺสูสทา นตฺถิ กุหิณฺณจฺจิ โลกเก”ติ.
 อชฺปาถกถา นิฏฺฐิตา.

๓. มุจลินทกถา

[๕] อถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺเจเนน ตมฺหา สฺมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา อชฺปาถ
 นิโคธมฺมลา, เยน มุจลินฺโท, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา มุจลินทมฺมฺเล สตฺตาทํ เอกปฺลลฺงเกน
 นิสฺสีทิ วิมฺุตฺติสฺซุขปฺปฏิสฺสเวทึ. เตน โข ปน สมเยน มหา อกาลเมโฆ อฺอุทปาทิ สตฺตาทวทฺทลิกา
 สีสฺตวาททฺทฺทึ. อถ โข มุจลินฺโท นาคราชา สกภวนา นิกฺขมิตฺวา ภควโต กายํ สตฺตกฺขตฺตํ โภ
 เคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อฺอุปริมฺุทฺธนิ มหนฺตํ ฌณฺํ กริตฺวา อฏฺฐาสิ “มา ภควนฺตํ สีสฺตํ, มา ภควนฺตํ
 อฺอุณฺ्ह, มา ภควนฺตํ ทํสมกสฺวาตาตปสฺสีรสปสมฺผลฺโส”ติ.³ อถ โข มุจลินฺโท นาคราชา สตฺตาท
 หสฺส อจฺเจเนน วิทฺธํ วิคตพลาหํ เทวํ วิทิตฺวา ภควโต กายา โภเค วินเวเจตฺวา สกภวณฺ्ह
 ปฺปฏิสฺสฺหิตฺวา มาถวภวณฺ्ह อภินิมฺมินิตฺวา ภควโต ปฺปรโต อฏฺฐาสิ อณฺุชฺลโก⁴ ภควนฺตํ
 นมสฺสฺมาโน. อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลาญํ อิมํ อฺุทานํ อฺุทานเณสิ-

“สุโข วิเวโก ตฺมฺจฺจสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต
 อพฺยาปชฺุณฺํ⁵ สฺุขํ โลกเก ปาถนฺภูเตสฺ สฺยโม.
 สฺุชา วิราคตา โลกเก กามานํ สมตฺติกฺกโม
 อสฺมิมานสฺส โย วินโย เอตํ เว ปรมํ สฺุขนฺุ”ติ.

มุจลินทกถา นิฏฺฐิตา.

๔. ราชายตนกถา

[๖] อถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺเจเนน ตมฺหา สฺมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา มุจลินทมฺมลา,
 เยน ราชายตนํ; เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา ราชายตนมฺมฺเล สตฺตาทํ เอกปฺลลฺงเกน นิสฺสีทิ
 วิมฺุตฺติสฺซุขปฺปฏิสฺสเวทึ. เตน โข ปน สมเยน ตปฺสฺสภลฺลิกา⁶ วาณิชา อฺุกฺกลา ตํ เทสํ อฺุทาน
 มคฺคปฺปฏิปฺพนฺนา โหนฺติ. อถ โข ตปฺสฺสภลฺลิกานํ วาณิชา นํ ฌาติสาลโหิตา เทวตา ตปฺสฺส
 ภลฺลิกเก วาณิเช เอตทโวจ “อญํ มาริสฺสา ภควา ราชายตนมฺมฺเล วิหฺรติ ปจฺมาภิสฺมฺพุทฺโธ, คจฺจถ

³ ฉ.ม. สรฺสป

⁴ ฉ.ม. ปณฺุชฺลโก

⁵ ฉ.ม. อพฺยาปชฺุณฺํ

⁶ สฺ. ตปฺสฺสภลฺลิกา

ตัม ภควนุตัม มนุเถน จ มรુปีณฺหุทิกาย จ ปติมาเนถ, ตัม โว ภวิสฺสตี ทิฆมรตฺตัม หิตาย สุชทายา”ติ.
 ธถ โข ตปฺสุสภลฺลิกา วาณิชา มนุถญฺจ มรुปีณฺหุทิกญฺจ อาทาย, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมึสุ;
 อฺปสงฺกมิตฺวา ภควนุตัม อภิวาทตฺวา เอกมนุตัม อญฺจิสฺสุ; เอกมนุตัม จิตา โข ตปฺสุสภลฺลิกา
 วาณิชา ภควนุตัม เอตทโวจฺ “ปฏฺิคฺคณฺหาตุ โน ภนุเต ภควา มนุถญฺจ มรुปีณฺหุทิกญฺจ, ยัม
 อมฺหากัม อสฺส ทิฆมรตฺตัม หิตาย สุชทายา”ติ. ธถ โข ภควโต เอตทโหสิ “น โข ตถาคตา หตฺเตสฺ
 ปฏฺิคฺคณฺหนฺติ, กิมฺหิ นฺุ โข อหัม ปฏฺิคฺคณฺหเยยฺม มนุถญฺจ มรุปีณฺหุทิกญฺจ”ติ. ธถ โข จตฺตาวโร
 มหาราชานो ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย จตฺตทิสฺสา จตฺตาวโร เสลฺมเย ปตฺเต
 ภควโต อฺปนาเมสิ “อิธ ภนุเต ภควา ปฏฺิคฺคณฺหาตุ มนุถญฺจ มรุปีณฺหุทิกญฺจ”ติ. ปฏฺิคฺคเหสิ
 ภควา ปจฺจคฺเข เสลฺมเย ปตฺเต มนุถญฺจ มรุปีณฺหุทิกญฺจ; ปฏฺิคฺคเหตฺวา จ ปริภุญฺชิตฺ. ธถ โข
 ตปฺสุสภลฺลิกา วาณิชา ภควนุตัม⁷ เอตทโวจฺ “เอเต มยฺม ภนุเต ภควนุตัม สรณํ คจฺจาม
 ธมฺมญฺจ, อฺปาสเก โน ภควา ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺุเปเต สรณํ คเต”ติ. เต จ โลกเ ปจฺม
 อฺปาสกา อเหสิ เทววาจิกา.

ราชายตนกถา นิฏฺิจิตา.

๕. พรหมยาจนกถา

[๗] ธถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺเจเยน ตมฺหา สฺมาธิมฺหา วุญฺจหิตฺวา ราชายตน
 มฺูลา, เยน อชฺपालนฺิโครโธ, เตนุปสงฺกมึ. ตตฺร สฺทํ ภควา อชฺपालนฺิโครธฺมฺุเล วิหฺรตี. ธถ โข
 ภควโต รโหคตสฺส ปฏฺิสลฺลีนฺิสฺส เอว เจตเส ปริวิตกฺโก อฺทปาที “อธิตโต โข มฺุยายํ ธมฺุโม
 คมฺุภีโร ทฺุทฺุสึ ทฺุรฺนุโพโธ สนฺุโต ปถฺินฺุโต อตฺกฺกาวจโร นฺิปุณฺุณ ปณฺุฑิตเวทนีโย, อาลยรามา
 โข ปนํยํ ปชา อาลยรตา อาลยสมฺุทิตา, อาลยรามาย โข ปน ปชาย อาลยรตาย อาลย
 สมฺุทิตาย ทฺุทฺุสึ อิทํ จานํ ยทิตํ อิทปฺจฺจยตาปฏฺิจฺจสมฺุปฺปาโท; อิทํปิ โข จานํ สฺทฺุทฺุสึ
 ยทิตํ สฺทฺุพฺสงฺขารสมฺุโธ สฺทฺุพฺุปธิปฏฺินฺิสฺสคฺโค ตณฺุหฺกฺุชโย วิราโค นฺิโรโธ นฺิพฺุพานํ. อหฺญเวจ
 โข ปน ธมฺุมํ เทเสยฺม, ปเร จ เม น อชฺชานเยยฺม, สึ มมสฺส กิลมโธ, สฺสา มมสฺส วิหเสสา”ติ.
 อปฺิสฺสุ ภควนุตัม อิมา อนจฺจริยา คธาโย ปฏฺิภํสุ ปฺุพฺุเพ อสฺสุตปฺุพฺุพา-

“กฺิจฺเจน เม อธิตํ	หลนฺุทานิ ปกาสิตฺุ
ราคโทสปเรเตหิ	นํยํ ธมฺุโม สฺุสมฺุพฺุโธ.
ปฏฺิโสตคามึ นฺิปุณฺุ	คฺมฺุภีโร ทฺุทฺุสึ อถฺุ
ราครตฺตนา น ทฺุทฺุชนฺุติ	ตมฺุเกชฺนฺุเรน อาวุฏฺา”ติ. ⁸

อิตฺท ภควโต ปฏฺิสญฺุจิกฺุชโต อปฺุโปสฺสุกฺุทตาย จิตฺตํ นมตี, โน ธมฺุเมทฺุสนาย.

[๘] ธถ โข พรหมฺุโน สหฺมฺุปติสฺส ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เอตทโหสิ
 “นสฺสตี วต โภ โลกโ, วินสฺสตี วต โภ โลกโ, ยตฺร หิ นาม ตถาคตสฺส อรฺหโต สมฺุมา

⁷ ฉ.ม.อ. ภควนุตัม โอนีตปตฺตปาถึ วิทิตฺวา ภควโต ปาเทสฺ สฺริสา นฺิปติตฺวา

⁸ ส. อาวุฏฺา

สมบุทุสสุ อปโปสสุกุกตาย จิตตํ นมตี, โน ฌมฺมเทสนายา”ติ. อถ โข พุรหฺมา สหฺมปตี,
เสยฺยถาปี นาม พลฺวา ปุริสํ สมฺมิญฺจตี วา พาหํ ปสาเรยฺย ปสาริตํ วา พาหํ สมฺมิญฺจเชยฺย,
เอวเมว พุรหฺมโลเก อนฺตรหิตํ ภควโต ปุริโต ปาตุรโหสิ. อถ โข พุรหฺมา สหฺมปตี เอกํสํ
อตุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทกฺขิณชาณฺณมฺณฺทลํ ปจฺวิยํ นิหนฺตฺวา, เยน ภควา, เตนญฺชลี
ปณฺนาเมตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “เทเสตฺถ ภนฺเต ภควา ฌมฺมํ, เทเสตฺถ สุกโต ฌมฺมํ, สนฺติ สตุตา
อปฺปฺรชฺกฺขชาติกา, อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปฺริหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อญฺญาตาโร”ติ.
อิทมโวจ พุรหฺมา สหฺมปตี, อิทํ วตฺวาน อถาปรี เอตทโวจ-

“ปาตุรโหสิ มคฺเชสฺส ปุพฺเพ
ฌมฺโม อสฺสุทฺโธ สมฺเลหิ จินฺติตฺโต
อปาปุเรตฺ๑ อมตสฺส ทฺวารํ
สฺถนฺนตฺถ ฌมฺมํ วิมเลนนานุพฺพุตฺถ.
เสเล ยถา ปพฺพตมฺพุทฺธิญฺจิตฺโต
ยถาปี ปสฺเส ชนฺตํ สมฺนตฺโต
ตถฺปมํ ฌมฺมมยํ สฺเมธ
ปาสาทมารุญฺห สมฺนตฺจกฺข
โสกาเวตฺถนฺนํ ชนตมเปตฺโสโก
อเวกฺขสฺสฺส ชาติชฺราภิกฺกตํ.
อญฺญเจหิ วีร วิชิตสงฺคาม
สตุตฺวาห อนนฺน วิจร โลก

เทสฺสสฺส ภควา ฌมฺมํ อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตี”ติ.

[เอวํ วุตฺเต ภควา พุรหฺมานํ สหฺมปตี เอตทโวจ “มยฺหํปิ โข พุรหฺเม เอตทโหสิ
‘อธิตโต โข มฺยาयํ ฌมฺโม... สว มมสฺส วิหเสว’ติ. อปิสฺส มํ พุรหฺเม อีมา อนจฺจริยา คาถาโย
ปฺปฏิภัสสฺส ปุพฺเพ อสฺสตฺปพฺพา... อวฺภูวา’ติ. อิติห เม พุรหฺเม ปฺปฏิสญฺจิกฺขโต อปโปสฺสุกุกตาย
จิตตํ นมตี, โน ฌมฺมเทสนายา”ติ.

ทุติยมฺปิ โข พุรหฺมา สหฺมปตี ภควนฺตํ เอตทโวจ “เทเสตฺถ ภนฺเต ภควา ฌมฺมํ ...
อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตี”ติ.

ทุติยมฺปิ โข ภควา พุรหฺมานํ สหฺมปตี เอตทโวจ “มยฺหํปิ โข พุรหฺเม เอตทโหสิ...
โน ฌมฺมเทสนายา”ติ.

ตติยมฺปิ โข พุรหฺมา สหฺมปตี ภควนฺตํ เอตทโวจ “เทเสตฺถ ภนฺเต ภควา ฌมฺมํ ...
อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตี”ติ]

[๗] อถ โข ภควา พุรหฺมฺโน จ อชฺชเมสนํ วิทิตฺวา สตุเตสฺส จ การุญฺญตํ ปฺปฏิจฺจ พุทฺธ
จกฺขุณา โลกํ โวลเเกสิ, อทฺทสา โข ภควา พุทฺธจกฺขุณา โลกํ โวลเเกนฺโต สตุเต อปฺปฺรชฺกฺเข
มหารชฺกฺเข ติกฺขิณฺทฺริเย มุทฺธิณฺทฺริเย สุวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทฺวิญฺญาปเย

๑ ส. อวาปุเรตฺ [] ส.ก. โปตฺถเกสฺ นตฺถิ

อแปกเจ ประโลกวชชภยทสฺสาวิโน¹⁰ วิหรนฺเต, อแปกเจ น ประโลกวชชภยทสฺสาวิโน
 วิหรนฺเต, เสยฺยถาปี นาม อแปกเจ วา ปทุมินิยํ วา ปุณฺธุทริกีนियํ วา อแปกเจจاني
 อแปกเจ วา ปทุมานิ วา ปุณฺธุทริกานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวตฺตานิ อุตฺทกานุกฺคตานิ
 อนุโตนิมฺมคฺคโปสีนํ, อแปกเจจاني อแปกเจ วา ปทุมานิ วา ปุณฺธุทริกานิ วา อุตฺเท ชาตานิ
 อุตฺเท สํวตฺตานิ สโมทกํ จิตานํ, อแปกเจจاني อแปกเจ วา ปทุมานิ วา ปุณฺธุทริกานิ วา
 อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวตฺตานิ อุตฺทกา¹¹ อจฺจุคฺคมฺม จิตานํ^๒ อนุปลิตฺตานิ อุตฺเทน, เหวเมว¹²
 ภควา พุทฺธจกฺขณา โลกํ โวลเณนฺโต อุตฺทสฺส สตฺเต อแปกเจจเน มหารชฺชเช ติกฺขินฺทริเย
 มุทฺติทริเย สุวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทฺววิญฺญาปเย อแปกเจ ประโลกวชชภย
 ทสฺสาวิเน วิหรนฺเต, อแปกเจ น ประโลกวชชภยทสฺสาวิโน วิหรนฺเต; ทิสฺวาน พุทฺธมานํ
 สหฺมปฺตี คาถาย อชฺฌมภาสี-¹³

“อแปกเจ เตสํ อมตฺตสฺส ทฺวารา
 เย โสตฺวณฺโต ปมฺมจฺจนฺตฺ สทฺถํ,
 วิหีสฺสณฺณปฺตี ปคฺคณํ น ภาสี
 ฐมฺมํ ปณฺตีตํ มนุเชสฺสุ พุทฺธเมว”ติ.

อถ โข พุทฺธมา สหฺมปฺตี “กตฺวาภาโส โขมฺหิ ภควตา ฐมฺมเทสนายา”ติ ภควนฺตํ
 อภิวาเทตฺวา ปทกฺขินฺถํ กตฺวา ตตฺถเณวนฺตรธายี.

พุทฺธมฺยาจฺนถา นิฏฺฐิตา.

๖. ปญฺจวคฺคิยถา

[๑๐] อถ โข ภควโต เอตฺทโหสิ “กสฺส นฺ อหํ ปจฺมํ ฐมฺมํ เทเสยฺยํ, โโก อิมํ ฐมฺมํ
 อแปกเจ อชานิสฺสตี”ติ. อถ โข ภควโต เอตฺทโหสิ “อแปกเจ อปาโร กาลาโม ปณฺธุทิต
 พุทฺธโต เมธาวี ทิสฺสรตฺตํ อแปกเจจชาติโก, ยนฺนุนานํ อปาโร กาลาโม ปจฺมํ ฐมฺมํ
 เทเสยฺยํ, โส อิมํ ฐมฺมํ อแปกเจ อชานิสฺสตี”ติ. อถ โข อนุตฺตรหิตา เทวตา ภควโต อโรเจสิ
 “สตฺตาทกาลกโต ภาเน อปาโร กาลาโม”ติ. ภควโตปิ โข ภาณํ อุตฺทปาที “สตฺตาทกาลกโต
 อปาโร กาลาโม”ติ. อถ โข ภควโต เอตฺทโหสิ “มหาชานินฺโย โข อปาโร กาลาโม, สเจ หิ โส
 อิมํ ฐมฺมํ สฺเสยฺยํ, อแปกเจ อชานินฺยยา”ติ. อถ โข ภควโต เอตฺทโหสิ “กสฺส นฺ อหํ ปจฺมํ
 ฐมฺมํ เทเสยฺยํ, โโก อิมํ ฐมฺมํ อแปกเจ อชานิสฺสตี”ติ. อถ โข ภควโต เอตฺทโหสิ “อแปกเจ
 อุตฺทโก¹⁴ รามปฺตฺโต ปณฺธุทิต พุทฺธโต เมธาวี ทิสฺสรตฺตํ อแปกเจจชาติโก, ยนฺนุนานํ

¹⁰ อ.ม. ... ทสฺสาวิเน

¹¹ ส.ก. อุตฺทกํ อจฺจุคฺคมฺม ติกฺขินฺทิต

¹² อ.ม. เหวเมว

¹³ อ.ม. ปจฺจภาสี

¹⁴ อ.ม. อุตฺทโก

อุทฺทกสฺส รามปฺตุตฺตสฺส ปจฺมํ ฅมฺมํ เทเสยฺยํ, โส อิมํ ฅมฺมํ ขิปฺปเมว อาชานิสฺสตี”ติ. อถ โข
 อนุตฺตริตา เทวตา ภควโต อารโจะสี “อภิทิสกาลกโต ฆนฺเต อุทฺทโก รามปฺตุตฺโต”ติ.
 ภควโตปิ โข ฅาณํ อุทฺทปาที “อภิทิสกาลกโต อุทฺทโก รามปฺตุตฺโต”ติ. อถ โข ภควโต
 เอตทโหสี “มหาชานีโย โข อุทฺทโก รามปฺตุตฺโต, สเจ หิ โส อิมํ ฅมฺมํ สุณฺเอย, ขิปฺปเมว
 อาชานเญยยา”ติ.

อถ โข ภควโต เอตทโหสี “กสฺส นฺุ โข อหํ ปจฺมํ ฅมฺมํ เทเสยฺยํ, โก อิมํ ฅมฺมํ
 ขิปฺปเมว อาชานิสฺสตี”ติ. อถ โข ภควโต เอตทโหสี พหุปการธา¹⁵ โข เม ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ,
 เย มํ ปชานปหิตตฺตํ อฺปฏฺจหีสุ; ยนฺนุณฺหาหํ ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณฺํ ปจฺมํ ฅมฺมํ เทเสยฺยนฺุ”ติ.
 อถ โข ภควโต เอตทโหสี “กหํ นฺุ โข เอตฺรหิ ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ วิหรนฺุตี”ติ. อทฺทสา โข ภควา
 ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน อตฺติกนฺุตมานุสเสน ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ พาราณสียํ วิหรนฺุเต
 อิลิปตเน มิคทาเย. อถ โข ภควา อฺรุเวลายํ ยถาภิหรนฺุตี วิหริตฺวา, เยน พาราณสี, เตน จาริกํ
 ปกฺกามิ.

[๑๑] อทฺทสา โข อฺปโก อาชีวกโก ภควนฺุตี อนุตฺตรา จ คยํ อนุตฺตรา จ โพธิ อทฺธาน
 มคฺคปฺปฏิปนฺุ; ทิสฺวาน ภควนฺุตี เอตทโวจ “วิปฺสณฺุณานิ โข เต อาวฺโส อินฺุทฺริยานิ,
 ปริสุทฺโธ ฅวิวณฺุโณ ปรีโยทาโต, กํสิ ตฺวํ อาวฺโส อฺทฺทิสฺส ปพฺพชิตฺโต, โก วา เต สตฺถา, กสฺส
 วา ตฺวํ ฅมฺมํ โรเจสี”ติ. เหวํ วุตฺเต ภควา อฺปกํ อาชีวกํ คาถาหิ อชฺฅมภาสิ-

“สพฺพภาภิกฺกุ สพฺพวิทฺฐมฺมุมิ
 สพฺเพสุ ฅมฺเมสุ อนุปฺลิตฺโต
 สพฺพญฺชฺโห ตณฺุหกฺขเย วิมฺตฺโต
 สยํ อภินฺุณาย กมฺุทฺทิสฺเสยฺยํ.

น เม อจฺริโย อตฺถิ	สทิสฺโส เม น วิชฺชติ
สเทวกสฺมุํ โลกสฺมุํ	นตฺถิ เม ปฏฺิปกฺคโ.
อหํ หิ อรหา โลก	อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
อโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโ	สีตฺถิตฺตสฺมุํ นิพฺพุโต.
ฅมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺตํ	คจฺฉามิ กาสินฺํ ปุริ
อนฺุธีฏฺตสฺมุํ โลกสฺมุํ	อาหฺณฺุฉํ ¹⁶ อมตฺตุนฺุทฺทินฺุ”ติ.

ยถา โข ตฺวํ อาวฺโส ปฏฺิขานาสี, อรหสิ อนนฺุตฺชินฺุติ.

มาทิสฺสา เว ชินา โหนฺุติ	เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ
ชิตา เม ปาปกา ฅมฺมา	ตสฺมาหฺมุปก ชินฺุติ.

¹⁵ ฉ.ม. พหุการธา

¹⁶ ก. อาหฺณฺุฉี

เอวํ วุตเต อูปโก อาชีวโก “หุเวยยาวัส”ติ¹⁷ วตุวา สีสํ โอกมเปตฺวา อุมฺมคฺคํ
คเหตุวา ปกฺกามิ.

[๑๒] อถ โข ภควา อนุปฺพุเพน จาริกํ จรมาโน, เยน พาราณสี อิติปตฺนํ มิคทาโย,
เยน ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ, เตนฺอุปสงฺกมิ. อทฺทสฺสฺสฺ โข ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควนฺตํ ทูรโต ว
อาคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน อญฺญมณฺณํ กติกํ สณฺจเปสฺสุ “อຍံ อาวุโส สมโณ โคตโม อาคจฺจติ
พาหุลฺลิกิ ปธานวิพฺภนฺโต อวตฺตโต พาหุลฺลยา, โส เณว อภิวาเทตฺพุโพ, น ปจฺจภูจฺจตฺพุโพ,
นาสฺส ปตฺตจิวํ ปรฺกฺคคเหตุพฺพํ, อปิ จ โข อาสนํ จเปตฺพฺพํ, สเจ โส อากงฺขิสฺสติ,
นีสฺทิสฺสตี”ติ. ยถา ยถา โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อุปสงฺกมฺติ, ตถา ตถา เต ปญฺจวคฺคิยา
ภิกฺขุ นาสฺกขีสุ สกาย กติกาย สณฺจตฺตุ, อสณฺจหนฺตา ภควนฺตํ ปจฺจคฺคฺนตฺวา เอโก ภควโต
ปตฺตจิวํ ปรฺกฺคคเหตุ, เอโก อาสนํ ปญฺญเปสฺสิ, เอโก ปาทอทกํ, เอโก ปาทปิจํ, เอโก
ปาทกถฺลิกิ อุปนิกฺขิปี. นีสฺทิ ภควา ปญฺญตฺเต อาสเน; นิสฺซชฺช โข ภควา ปาทะ ปกฺขาลေสิ.
อปีสุสุ ภควนฺตํ นามเน จ อาวุโสวาเทเน จ สมฺทาจรฺตติ. เอวํ วุตเต ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ
เอตทโวจ “มา ภิกฺขเว ตถาคตํ นามเน จ อาวุโสวาเทเน จ สมฺทาจฺริตฺถ,¹⁸ อรหํ ภิกฺขเว
ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ, โอทท ภิกฺขเว โสตํ, อมตฺมธิตฺตํ อหฺมฺนุสาสามิ, อหํ ฐมฺมํ เทเสมิ,
ยถานุสฺสิญฺจํ ตถา ปฏฺธิปชฺชมานา นจิริสฺเสว, ยสฺสสตฺถาย กุลปฺตฺตา สมฺมเทว อคารฺสฺมา
อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ, ตทฺนตฺตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเจ ว ฐมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกตฺวา
อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสธา”ติ. เอวํ วุตเต ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “ตายปี โข ตวํ
อาวุโส โคตม อิริยาย¹⁹ ตาย ปฏฺธิปทาย ตาย ทฺกกรกاريوเนว เณวชฺชคฺคา อุตฺตริมฺนุสฺส ฐมฺมํ
อลมฺริยวาทนฺตฺสนฺวิเสสํ, กิ ปน ตวํ เอตฺรหิ พาหุลฺลิกิ ปธานวิพฺภนฺโต อวตฺตโต พาหุลฺลยา
อธิมิสฺสสิ อุตฺตริมฺนุสฺส ฐมฺมํ อลมฺริยวาทนฺตฺสนฺวิเสสนฺ”ติ. เอวํ วุตเต ภควา ปญฺจวคฺคิเย
ภิกฺขุ เอตทโวจ “น ภิกฺขเว ตถาคโต พาหุลฺลิกิ, น ปธานวิพฺภนฺโต, น อวตฺตโต พาหุลฺลยา,
อรหํ ภิกฺขเว ตถาคโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ, โอทท ภิกฺขเว โสตํ, อมตฺมธิตฺตํ อหฺมฺนุสาสามิ, อหํ
ฐมฺมํ เทเสมิ, ยถานุสฺสิญฺจํ ตถา ปฏฺธิปชฺชมานา นจิริสฺเสว, ยสฺสสตฺถาย กุลปฺตฺตา สมฺมเทว
อคารฺสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ, ตทฺนตฺตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเจ ว ฐมฺเม สยํ อภิญฺญา
สจฺจิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสธา”ติ. ทฺติยมฺปิ โข ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ
ฯเปฯ ทฺติยมฺปิ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจ ฯเปฯ ตฺติยมฺปิ โข ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ
ภควนฺตํ เอตทโวจ “ตายปี โข ตวํ อาวุโส โคตม อิริยาย ตาย ปฏฺธิปทาย ตาย ทฺกกรกاريوเนว
เณวชฺชคฺคา อุตฺตริมฺนุสฺส ฐมฺมํ อลมฺริยวาทนฺตฺสนฺวิเสสํ, กิ ปน ตวํ เอตฺรหิ พาหุลฺลิกิ
ปธานวิพฺภนฺโต อวตฺตโต พาหุลฺลยา อธิมิสฺสสิ อุตฺตริมฺนุสฺส ฐมฺมํ อลมฺริยวาทนฺตฺสนฺ
วิเสสนฺ”ติ. เอวํ วุตเต ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ เอตทโวจ “อภิขานาถ เม โน ตฺเมเห ภิกฺขเว

¹⁷ อ.ม. หุเปยฺยปาวัส สีสํ. หุเวยฺยปาวัส

¹⁸ อ.ม.อิ. สมฺทาจฺรต

¹⁹ ก. จิริยาย

อิโต ปุพเพ เอรูรูป ภาวิตเมตนะ”ติ. โน เหน้ ภาเนเตติ. อรหํ ภิกขเว ตถาคโต สมมาสมพุทโธ, โอทถ ภิกขเว ไสต้, อมตมคิต्तํ อหมนุสาสามิ, อหํ ฐมมํ เทเสมิ, ยถาธุสิญจํ ตถา ปฏิปชชามา นาจิรสเสว, ยสฺสตุถาย กุลปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ, ตทฺหตุตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเจ ว ฐมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสเถติ. อสฺกชิ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกขุ สญฺญาเปตฺตุ. อถ โข ปญฺจวคฺคิยา ภิกขุ ภควนฺตุ สฺสฺสฺสฺสฺส, ไสต้ โอทหิํสฺส, อญฺญาเย²⁰ จิตฺตํ อุปญฺญาเปตฺตุ.

[๑๓] อถ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกขุ อามนฺเตสิ-

เทวเม ภิกขเว อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. [21] โย จายํ กามเสฺว กามสฺซชฺชลฺลิกา นฺุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิตฺโต, โย จายํ อตฺตกิลมถานฺุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิตฺโต. เอเต เต²² ภิกขเว อุโภา อนฺเต อนฺุปคฺมมฺ มชฺชณฺิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสฺมพุทฺธา จกฺขกรณฺิ ฅาณกรณฺิ อุปสมาย อภินฺญาเย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ. กตมา จ สา ภิกขเว มชฺชณฺิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสฺมพุทฺธา จกฺขกรณฺิ ฅาณกรณฺิ อุปสมาย อภินฺญาเย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ. อยเมว อริโย อญฺจฺจคฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถิํ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺุโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ. อยํ โข สา ภิกขเว มชฺชณฺิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสฺมพุทฺธา จกฺขกรณฺิ ฅาณกรณฺิ อุปสมาย อภินฺญาเย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

[๑๔] อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกฺขํ อริยสฺจจํ: ชาตีปี ทุกฺขา, ชราปี ทุกฺขา, พฺยาธิปี ทุกฺโข, มรณฺมปี ทุกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจจํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ, สงฺขิตฺเตน ปญฺจอุปาทานกฺขนฺุธา ทุกฺขา. อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกฺขสมฺุทโย²³ อริยสฺจจํ, ยายํ ตณฺุหา โปนฺนพฺภาวิกา นนฺุทิวาคสฺหคตา ตตฺรตฺตราภินฺนุทินฺิ. เสยฺยถิํ. กามตณฺุหา ภวตณฺุหา วิภวตณฺุหา. อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกฺขนิโรโธ²⁴ อริยสฺจจํ, โย ตสฺสาเยว ตณฺุหาย อเสสฺวิราคฺคินิโรโธ จาโค ปฺวินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย. อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกฺขนิโรธ คามินฺิ ปฏิปทา อริยสฺจจํ, อยเมว อริโย อญฺจฺจคฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถิํ. สมฺมาทิฏฺฐิ ๗เปฯ สมฺมาสมาธิ.

[๑๕] “อิทํ ทุกฺขํ อริยสฺจจนฺุ”ติ เม ภิกขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสฺสฺสฺส ฐมฺเมสฺส จกฺขุ อุตฺปาติ ฅาณํ อุตฺปาติ ปญฺญา อุตฺปาติ วิชฺชา อุตฺปาติ อาโลโก อุตฺปาติ. “ตํ โข ปนฺิํ ทุกฺขํ

²⁰ อ.ม. อญฺญา

²¹ อ.ม. กตเม เทว

²² อ.ม. โข

²³ อ.ม. ทุกฺขสมฺุทโย

²⁴ อ.ม. ทุกฺขนิโรธ

อริยสัจจ์ ปริณฺณเวยฺยมนุ”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขํ อริยสัจจ์ ปริณฺณวาตฺนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที.

“อิํ ทฺกฺขสมฺมทโย อริยสัจฺจนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขสมฺมทโย อริยสัจจ์ ปหาตพฺพนุ”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขสมฺมทโย อริยสัจจ์ ปหีนฺุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที.

“อิํ ทฺกฺขนิโรโธ อริยสัจฺจนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขนิโรโธ อริยสัจจ์ สจฺฉิกาทพฺพนุ”ติ เม ภิกฺขเว ๕เปฯ อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขนิโรโธ อริยสัจจ์ สจฺฉิกิตฺนุ”ติ เม ภิกฺขเว อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที.

“อิํ ทฺกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปทา อริยสัจฺจนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตพฺพนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที. “ตํ โข ปณฺิํ ทฺกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปทา อริยสัจจ์ ภาวิตฺนุ”ติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺุสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสฺสุ จกฺขุํ อุตฺปาที ฌานํ อุตฺปาที ปณฺณวา อุตฺปาที วิชฺชา อุตฺปาที อาโลโก อุตฺปาที.

[๑๖] ยาวกัฏฺเฐจ เม ภิกฺขเว อิมฺเส จตฺตุสฺสุ อริยสจฺเจสฺสุ เหวนฺุติปริวฏฺเฐ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ฌานทสฺสนํ น สฺวิสฺสุทฺธํ อโหสิ, เนว ตาวาหํ ภิกฺขเว สเทเวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺรหฺมณฺิยา ปชาย สเทวมนฺุสฺสาย อนฺุตฺตรํ สมนฺุมาสมฺโพธิ อภิสมนฺุพฺุโร²⁵ ปจฺจฌณฺวาสิ. ยโต จ โข เม ภิกฺขเว อิมฺเส จตฺตุสฺสุ อริยสจฺเจสฺสุ เหวนฺุติปริวฏฺเฐ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ฌานทสฺสนํ สฺวิสฺสุทฺธํ อโหสิ, อถาหํ ภิกฺขเว สเทเวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺรหฺมณฺิยา ปชาย สเทวมนฺุสฺสาย อนฺุตฺตรํ สมนฺุมาสมฺโพธิ อภิสมนฺุพฺุโร^๑ ปจฺจฌณฺวาสิ. ฌานญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุตฺปาที “อกุปฺปา เม วิมฺุตฺติ, อยมนฺุติมา ชาตี, นตฺถิ ทานิ ปฺนพฺภาโว”ติ. [26]

อิมฺสมิณฺุจ ปน เวยฺยการณฺุสมิ ภาณฺุณฺมาเน อายสฺมโต โกณฺุทณฺุณฺุสฺสุ วิรชฺ วิตมลฺ ฌมฺมจกฺขุํ อุตฺปาที “ยงฺกิณฺุจ สมนฺุทยธมฺมํ, สพฺพนฺุตํ นิโรธธมฺมนุ”ติ.

25 ฉ.ม. อภิมฺพฺุโรติ

[26] ฉ.ม.อิ. อิทมฺโวจ ภควา, อตฺตมฺนา ปณฺุจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺุทฺติ.

วิจิตตมฺมา ปริโยคัพฺพหฺมมา ตินฺนุณฺนวิจิจฺจณา วิคตกถํกถา เวสสารชฺชุปฺปตฺตา อปรปฺปจฺจยา
สตุฏฺฐาสนเน ภควนฺตํ เอตทโวจํ “ลภฺยยาม มยํ ภนฺเต ภควโต สฺนฺติเก ปฺพพชฺชํ, ลภฺยยาม
อุปฺสมปฺทา”ติ. “เอถ ภิกฺขเว”ติ ภควา อโวจ “สุวากฺขาโต ธมฺโม, จรธ พุรฺหมจฺริยํ สฺมมา
ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาया”ติ. สว ว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปฺสมปฺทา อโหสิ.

[๒๐] อถ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสิ-

รูปํ ภิกฺขเว อนฺตฺตา. รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รูปํ อาพาธา
ย สํวตฺเตยฺย, ลพฺภเกถ จ รูปํ “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว
รูปํ อนฺตฺตา, ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภเกติ รูปํ “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ
มา อโหสิ”ติ. เวทนา อนฺตฺตา. เวทนา จ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ เวทนา อาพาธาย
สํวตฺเตยฺย, ลพฺภเกถ จ เวทนาย “เอวํ เม เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ
โข ภิกฺขเว เวทนา อนฺตฺตา, ตสฺมา เวทนา อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภเกติ เวทนาย “เอวํ เม
เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสิ”ติ. สญฺญา อนฺตฺตา สญฺญา จ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา
อภวิสฺส, นยิทํ สญฺญา อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺภเกถ จ สญฺญาย “เอวํ เม สญฺญา โหตุ,
เอวํ เม สญฺญา มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว สญฺญา อนฺตฺตา, ตสฺมา สญฺญา อาพาธา
ย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภเกติ สญฺญาย “เอวํ เม สญฺญา โหตุ, เอวํ เม สญฺญา มา อโหสิ”ติ.
สงฺขารา อนฺตฺตา. สงฺขารา จ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสํ, นยิทํ สงฺขารา อาพาธาย
สํวตฺเตยฺย, ลพฺภเกถ จ สงฺขารेषฺสุ “เอวํ เม สงฺขารา โหตุ, เอวํ เม สงฺขารา มา อหฺเสนฺ”ติ.
ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว สงฺขารา อนฺตฺตา, ตสฺมา สงฺขารา อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภเกติ
สงฺขารेषฺสุ “เอวํ เม สงฺขารา โหตุ, เอวํ เม สงฺขารา มา อหฺเสนฺ”ติ. วิญฺญาณํ อนฺตฺตา.
วิญฺญาณญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ วิญฺญาณํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺภเกถ จ
วิญฺญาณเณ “เอวํ เม วิญฺญาณํ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว
วิญฺญาณํ อนฺตฺตา, ตสฺมา วิญฺญาณํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภเกติ วิญฺญาณเณ “เอวํ เม
วิญฺญาณํ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสิ”ติ.

[๒๑] ตํ กิ มญฺญถ ภิกฺขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ,
ทุกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ ? ทุกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กถลฺลํ นฺ ตํ สมนฺุสฺสิตฺตุ
“เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ. โน เหนตํ ภนฺเต. เวทนา นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ?
อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ, ทุกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ. ทุกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณาม
ธมฺมํ, กถลฺลํ นฺ ตํ สมนฺุสฺสิตฺตุ “เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ. โน เหนตํ ภนฺเต.
สญฺญา นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ, ทุกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ ? ทุกฺขํ
ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กถลฺลํ นฺ ตํ สมนฺุสฺสิตฺตุ “เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส
เม อตฺตา”ติ. โน เหนตํ ภนฺเต. สงฺขารา นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ,
ทุกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ ? ทุกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กถลฺลํ นฺ ตํ สมนฺุสฺสิตฺตุ
“เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ. โน เหนตํ ภนฺเต. วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ ?

อนิจจัง ภาณุเต. ยัม ปนานิจจัง, ทุกุขัม วา ตัม สุขัม วาติ ? ทุกุขัม ภาณุเต. ยัม ปนานิจจัง ทุกุขัม วิปริตตาม
 ธรรมัม, กุลลัน นุตตัม สมบุตฺตัสสิตฺติ “เนตัม มม, เนโสหมสมฺมิ, เนโส เม อตฺตตา”ติ. โน เหนตัม ภาณุเต.

[๒๒] ตสมฺมาติห ภิกฺขเว ยงฺกิญฺจิปฺปํ รูปํ อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา
 วา โอปฺพาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปถวีตํ วา, ยัม ทูเร³⁰ วา^๑ สฺนฺติเก วา, สฺพพฺพิ รฺูปํ “เนตัม มม,
 เนโสหมสมฺมิ, น เมโส อตฺตตา”ติ เหวเมตัม ยถาภูตัม สฺมมปฺปญฺญาเย ทฺวฺจฺพพฺพิ. ยา กาจิ เวทนา
 อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนา อชฺชตฺตตา³¹ วา พหิทฺธา วา โอปฺพาริกา วา สุขุมํ วา หีนํ วา
 ปถวีตา วา, ยา ทูเร วา สฺนฺติเก วา, สฺพพฺพา เวทนา “เนตัม มม, เนโสหมสมฺมิ, น เมโส อตฺตตา”ติ
 เหวเมตัม ยถาภูตัม สฺมมปฺปญฺญาเย ทฺวฺจฺพพฺพิ. ยา กาจิ สฺญฺญา อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนา
 อชฺชตฺตตา วา พหิทฺธา วา โอปฺพาริกา วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปถวีตา วา, ยา ทูเร วา สฺนฺติเก
 วา, สฺพพฺพา สฺญฺญา “เนตัม มม, เนโสหมสมฺมิ, น เมโส อตฺตตา”ติ เหวเมตัม ยถาภูตัม
 สฺมมปฺปญฺญาเย ทฺวฺจฺพพฺพิ. เย เกจิ สงฺขารํ อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนา อชฺชตฺตตา³² วา
 พหิทฺธา วา โอปฺพาริกา วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปถวีตา วา, เย ทูเร วา สฺนฺติเก วา, สฺพเพ
 สงฺขารํ “เนตัม มม, เนโสหมสมฺมิ, น เมโส อตฺตตา”ติ เหวเมตัม ยถาภูตัม สฺมมปฺปญฺญาเย
 ทฺวฺจฺพพฺพิ. ยงฺกิญฺจิปฺปํ วิญฺญาณํ อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอปฺพาริกํ วา
 สุขุมํ วา หีนํ วา ปถวีตํ วา, ยัม ทูเร วา สฺนฺติเก วา, สฺพพฺพิ วิญฺญาณํ “เนตัม มม, เนโสหมสมฺมิ, น
 เมโส อตฺตตา”ติ เหวเมตัม ยถาภูตัม สฺมมปฺปญฺญาเย ทฺวฺจฺพพฺพิ.

[๒๓] เหวํ ปสฺสุสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวากโ ภุสฺสํปิ นิพฺพินฺนฺทติ, เวทนายปิ
 นิพฺพินฺนฺทติ, สฺญฺญาเยปิ นิพฺพินฺนฺทติ, สงฺขารेषฺสุปิ นิพฺพินฺนฺทติ, วิญฺญาณสฺสํปิ นิพฺพินฺนฺทติ,
 นิพฺพินฺนํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมฺุจฺจติ, วิมุตฺตสฺสํ วิมุตฺตมิตฺติ ฅานํ โหติ, “ซีณา ชาติ, วุสฺสิตฺ
 พุรหฺมจฺริยํ, กตํ ภารณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตยา”ติ ปชานาตีติ.

[๒๔] อิทมวโจ ภควา. อตฺตมณา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตัม อภินนฺหุ. อิมสฺสํ จ ปน เวยฺยาकरणสฺสํ ภณฺณมาเน ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตา
 นิ วิมฺุจฺจิสฺสุ.

เตน โข ปน สมเยน ฅ โลกเ อรหฺนฺโต โหณฺติ.

ปญฺจวคฺคิกถา นิฏฺฐิตา.

ปจฺมภาณวาโร.

๗. ปพฺพชฺชากถา

[๒๕] เตน โข ปน สมเยน พาราณสียํ ยโส นาม กุลปฺตฺโต เสฏฺฐิปฺตฺโต สุขุมํ โล
 โหติ, ตสฺส ตโย ปาสาทา โหณฺติ: เอโก เหมนฺติโก, เอโก คิมฺหิโก, เอโก วสฺสิโก. โส วสฺสิเก

^{30-๑} อ.ม. ทูเร

³¹ อ.ม. อชฺชตฺตํ

³² อ.ม. อชฺชตฺตํ

ปาสาเท 33 จตุตตารโ มาเส๒ นิปฺปุริเสหิ ตฺริเยหิ ปริจารยมาโน น เหฏฺฐาปาสาทํ โอโรหติ. อถ
 โข ยสฺส กุลปฺตฺตสฺส ปญฺจหิ กามคฺเณหิ สมปฺปิตสฺส สมงฺคิฏฺฐตสฺส ปริจารยมาณสฺส
 ปฏิกจฺเจว34 นิทฺทา โอภกฺมิ, ปริชนนสฺสปี ปจฺฉา35 นิทฺทา โอภกฺมิ, สพฺพพรตฺติโย จ เตลปทีโป
 ฌายติ. อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต ปฏิกจฺเจว ปพฺพชฺฉิตฺวา อทฺทส สกํ ปริชนํ สฺปนฺตํ อญฺญสฺสา
 กจฺเจ วีนํ อญฺญสฺสา กณฺเฑ มุทฺติงคํ อญฺญสฺสา อฺเร36 อพฺมฺพริ อญฺญํ วิเกสิ กํ อญฺญํ
 วิกุเขพฺพิกํ อญฺญา วิปฺปลปฺนฺติโย หตฺถปฺปตฺตํ สฺसानํ มญฺเฆ; ทิสฺวานสฺส อาทินโว ปาตุโรหสิ,
 นิพฺพิทาย จิตฺตํ สณฺจาสิ. อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต อฺทานํ อฺทานเสิ “อฺปทฺทตฺตํ วต โภ, อฺปสฺสสฺสจฺจํ
 วต โภ”ติ.

อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต สฺวณฺณปาทูกาโย อโรหิตฺวา, เยน นิเวสนทฺวารํ
 เตนฺอุปสงฺกมิ. อมนฺุสฺสา ทฺวารํ วิวริสฺสุ “มา ยสฺส กุลปฺตฺตสฺส โภจิ อนฺุตรายมาณสฺส อคารสฺมา
 อนคาริยํ ปพฺพชฺชาया”ติ. อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต, เยน นครทฺวารํ, เตนฺอุปสงฺกมิ. อมนฺุสฺสา
 ทฺวารํ วิวริสฺสุ “มา ยสฺส กุลปฺตฺตสฺส โภจิ อนฺุตรายมาณสฺส อคารสฺมา อนคาริยํ
 ปพฺพชฺชาया”ติ. อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต, เยน อธิสฺปตฺนํ มิคทาโย, เตนฺอุปสงฺกมิ.

[๒๖] เตน โข ปน สมเยน ภควา รตฺติยา ปจฺจฺจสฺสมยํ ปจฺจฺจฺจาย อชฺโฏกกาเส
 จงฺกมฺติ. อทฺทสา โข ภควา ยสํ กุลปฺตฺตํ ทฺวโรว ว อคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน จงฺกมา โอโรหิตฺวา
 ปญฺญตฺเต อสเน นิสฺสิทิ. อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต ภควโต อวิทฺเว อฺทานํ อฺทานเสิ “อฺปทฺทตฺตํ
 วต โภ, อฺปสฺสสฺสจฺจํ วต โภ”ติ. อถ โข ภควา ยสํ กุลปฺตฺตํ เอตทโวจ “อิทํ โข ยส อฺปทฺทตฺตํ, อิทํ
 อฺปสฺสสฺสจฺจํ, เอหิ ยส นิสฺสิท, ฐมฺมํ เต เทเสสฺสาเม”ติ.

อถ โข ยโส กุลปฺตฺโต “อิทํ กิร อฺปทฺทตฺตํ, อิทํ อฺปสฺสสฺสจฺจํ”ติ หฺมฺโจ อฺทคฺโค
 สฺวณฺณปาทูกาหิ โอโรหิตฺวา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา
 เอกมฺนฺตํ นิสฺสิทิ. เอกมฺนฺตํ นิสฺสินฺุสฺส โข ยสฺส กุลปฺตฺตสฺส ภควา อฺปพฺพิกํ37 กเถสิ.
 เสยฺยถิทํ. ทานกถํ สีสกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทินวํ โอการํ สกิลลํ เนกฺขมฺเม อานิสฺสํ
 ปกาเสสิ. ยทา ภควา อญฺญาสิ ยสํ กุลปฺตฺตํ กุลลจิตฺตํ มุทฺติจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อฺทคฺคจิตฺตํ
 ปสนฺนจิตฺตํ อถ ยา พุทฺธานํ สามุกกัสิกา ฐมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทฺกฺขํ สมฺทยํ นิโรธํ มคฺคํ.
 เสยฺยถาปิ นาม สฺทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬํ สมฺมเทว ธรณํ ปฏิกคณฺเฑยฺย, เอวเมว ยสฺส
 กุลปฺตฺตสฺส ตสฺมีเยवासเน วิวริสฺสํ วิตมลํ ฐมฺมจกฺขุ อฺทปาที “ยงฺกิณฺุจิ สมฺทยฐมฺมํ, สพฺพนฺุตฺตํ
 นิโรธฐมฺมํ”ติ.

33-๒ สี่. วสุสิเก จตุตตารโ มาเส

34 สี่. ปฏิกจฺเจว

35 ฉ.ม. ปจฺฉาติ อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ

36 ฉ.ม.สี่.อิ. กจฺเจ

37 ฉ.ม. อฺปพฺพิกํ

[๒๗] อถ โข ยสสุส กุลปุตฺตสุส มาตา ปาสาทิ อภิจฺหิตฺวา ยสํ กุลปุตฺตํ อปฺสฺสนฺตี, เยน เสฏฺฐี คหปติ, เตนฺอุปฺสงฺกมิ; อุปฺสงฺกมิตฺวา เสฏฺฐี คหปติ เอตทโวจ “ปฺตฺโต เต คหปติ ยโส น ทิสฺสตี”ติ. อถ โข เสฏฺฐี คหปติ จตฺตทิสฺสา อสฺสทฺตฺเต อญฺโยเชตฺวา สามณฺณเณว, เยน อธิสฺปตฺนํ มิคทาโย, เตนฺอุปฺสงฺกมิ. อทฺทสา โข เสฏฺฐี คหปติ สุวณฺณปาทูกานํ นิฏฺเษเป; ทิสฺวาน ตณฺเณว อนุคฺมา.³⁸ อทฺทสา โข ภควา เสฏฺฐี คหปติ ทฺวโร ว อาคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน ภควโต เอตทโหสิ “ยณฺฺนนาหํ ตถารูปํ อิทฺธาภิสฺงฺขารํ อภิสฺงฺขเรยฺยํ, ยถา เสฏฺฐี คหปติ อธิ นิสฺสินฺโน อธิ นิสฺสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ น ปฺสฺเสยฺยา”ติ. อถ โข ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสฺงฺขารํ อภิสฺงฺขเรสิ. อถ โข เสฏฺฐี คหปติ, เยน ภควา, เตนฺอุปฺสงฺกมิ; อุปฺสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ “อปิ ภาเน ภควา ยสํ กุลปุตฺตํ ปฺสฺเสยฺยา”ติ. “เตนหิ คหปติ นิสฺสีท, อปฺเปว นาม ตฺวํ อธิ นิสฺสินฺโน อธิ นิสฺสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ ปฺสฺเสยฺยาสี”ติ. อถ โข เสฏฺฐี คหปติ “อิธว กิราหํ นิสฺสินฺโน อธิ นิสฺสินฺนํ ยสํ กุลปุตฺตํ ปฺสฺสิสฺสสามี”ติ ญฺโจะ อุกฺคโค ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสีทิ. เอกมนฺตํ นิสฺสินฺนสฺส โข เสฏฺฐิสฺส คหปติสฺส ภควา อนุปฺพุทฺติกํ กเถสิ. เสยฺยถิทํ. ทานกถํ สีสกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทินํ โอการํ สํกิลลํ เนกขมฺเม อานิสฺสํ ปกาเสสิ. ยทา ภควา อญฺเณวสิ เสฏฺฐี คหปติ กุลฺลจิตฺตํ มุทฺตจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุกฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกสิกา ธมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทฺกขํ สมฺทยํ นิโรธํ มคฺคํ. เสยฺยถาปิ นาม สฺทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬํ สมฺมเทว รัชํ ปฏิกฺคณฺเหาย, เณวเมว เสฏฺฐิสฺส คหปติสฺส ตสมฺมียะวาสเน วิรัชํ วิตมลํ ธมฺมจกฺขํ อุกฺพาติ “ยงฺกิณฺฺจ สฺมฺทยธมฺมํ, สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺม”ติ. อถ โข เสฏฺฐี คหปติ ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคาฬธมฺโม ตินฺณวิจิเกจฺโจ วิคตกถํโก เวสวารชฺชปฺตฺโต อปรปฺปจฺโย สตฺถุสฺสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ “อภิกฺกนฺตํ ภาเน, อภิกฺกนฺตํ ภาเน; เสยฺยถาปิ ภาเน นิฏฺกฺชฺชิตฺตํ วา อุกฺกชฺชเชยฺย, ปฏิจฺจนฺนํ วา วิวเรยฺย, มุพฺพหฺสฺส วา มคฺคํ อจฺจิกฺชเยยฺย, อนุธฺกาเร วา เตลปฺชฺชิตฺตํ ธาเรยฺย ‘จกฺขมฺนฺโต รุปานิ ทกฺขนฺตี’ติ, เณวเมว ภควตา อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต. เอสาหํ ภาเน ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสฺสญฺจ, อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺเปตํ สรณํ คตฺน”ติ โส ว โลกเ ปจฺมํ อุปาสโก อโหสิ เตวาจิกो

[๒๘] อถ โข ยสสุส กุลปุตฺตสุส ปิตฺุโน ธมฺเม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนฺตฺสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺฺจฺจ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “ยสสุส โข กุลปุตฺตสุส ปิตฺุโน ธมฺเม เทสิยมาเน ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนฺตฺสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺฺจฺจ, อภพฺโพ โข ยโส กุลปุตฺโต หนีนายาวตฺติตฺวา กามे ปริญฺญชฺชิตฺตํ, เสยฺยถาปิ ปุพฺเพ อคาริกฺภาโต; ยณฺฺนนาหํ ตํ อิทฺธาภิสฺงฺขารํ ปฏฺิปปฺสฺสมฺเษยฺย”ติ. อถ โข ภควา ตํ อิทฺธาภิสฺงฺขารํ ปฏฺิปปฺสฺสมฺเษสิ. อทฺทสา โข เสฏฺฐี คหปติ ยสํ กุลปุตฺตํ นิสฺสินฺนํ; ทิสฺวาน ยสํ กุลปุตฺตํ เอตทโวจ “มาตา เต ตาต ยสํ ปรีเทวโสภมาปฺนฺนา,³⁹ เทหิ มาตฺยา ชีวิตฺน”ติ.

³⁸ ฉ.ม.อ. อนุคมาลี

³⁹ ก. ปรีเทว โสภมาปฺนฺนา

อถ โข ยโส กุลปุตฺโต ภควนฺตํ อุลโลเกสิ. อถ โข ภควา เสฏฺฐี คหปตี เอตทโวจ “ตํ กิ มณฺเณสิ คหปตี ? ยสฺส กุลปุตฺตสฺส เสกฺเขน ฅาณน เสกฺเขน ทสฺสเนน ฅมฺโม ทิฏฺฐโ จิตฺโต เสยฺยถาปี ตยา; ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนุตฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, ภพฺโพ นฺุ โข ยโส คหปตี หีนายาวตฺตติตฺวา กามे ปริภุญฺชิตฺุ, เสยฺยถาปี ปุพฺเพ อคาริกภูโต”ติ. โน เหนตํ ฆนฺเต. ยสฺส โข คหปตี กุลปุตฺตสฺส เสกฺเขน ฅาณน เสกฺเขน ทสฺสเนน ฅมฺโม ทิฏฺฐโ จิตฺโต เสยฺยถาปี ตยา; ตสฺส ยถาทิฏฺฐํ ยถาวิติตํ ภูมึ ปจฺจเวกฺขนุตฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อภพฺโพ โข คหปตี ยโส กุลปุตฺโต หีนายาวตฺตติตฺวา กามे ปริภุญฺชิตฺุ, เสยฺยถาปี ปุพฺเพ อคาริกภูโต”ติ. ลามา ฆนฺเต ยสฺส กุลปุตฺตสฺส, สฺลทฺธํ ฆนฺเต ยสฺส กุลปุตฺตสฺส, ยถา ยสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อธิวาเสตฺถ เม ฆนฺเต ภควา อชฺชตนาถ ฆตฺตํ ยเสน กุลปุตฺเตน ปจฺจฅาสมณฺนา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตฺถนฺหิ ภาเวน. อถ โข เสฏฺฐี คหปตี ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา อฺฐจายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขินํ กตฺวา ปกุกาเม. อถ โข ยโส กุลปุตฺโต อจิรปุกฺกนฺเต เสฏฺฐิมฺหิ คหปติมฺหิ ภควนฺตํ เอตทโวจ “ลเภยฺยาหํ ฆนฺเต ภควโต สฺนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อฺปสมฺปทนฺ”ติ. “เอหิ ภิกฺขุ”ติ ภควา อโวจ “สุวากฺขาโต ฅมฺโม, จร พุรฺหมจฺริยนฺ”ติ.⁴⁰ สว ตสฺส อายสฺมโต อฺปสมฺปทา อโหสิ.

เตน โข ปน สมเยน สตฺต โลเก อรหฺนฺโต โหนฺติ.

ยสฺส ปพฺพชฺชา นิฏฺฐิตา.

[๒๙] อถ โข ภควา ปุพฺพณฺุสมฺมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย อายสฺมตา ยเสน ปจฺจฅาสมณฺน, เยน เสฏฺฐิสฺส คหปตีสฺส นิเวสนํ, เตนฺุปสงฺกมิ; อฺปสงฺกมิตฺวา ปณฺณตฺเต อาสเน นิสีหิ. อถ โข อายสฺมโต ยสฺส มาตา จ ปุราณทฺติยิกา จ, เยน ภควา,เตนฺุปสงฺกมึสุ; อฺปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสีหึ. ตาสิ ภควา อนุปฺพุพิถํ กเถสิ. เสยฺยถึทํ. ทานถํ สึลถํ สคฺคถํ กามานํ อาทึนํ โอการํ สักฺเคสิ เนกฺขมฺเม อานิสิสิ ปกาเสสิ. ยทา ตา ภควา อณฺเณสิ กลฺลจิตฺตา มุทฺจิตฺตา วิเนวฺรณจิตฺตา อฺทคฺคจิตฺตา ปสนฺน จิตฺตา, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกสิกา ฅมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทฺขํ สมฺทํ นิโรธํ มคฺคํ. เสยฺยถาปี นาม สฺทฺธํ วตฺถํ อปคตกาพิกํ สมฺมเทว ฆนฺนํ ปฏฺิคฺคเณหฺย, เหวเมว ตาสิ ตสฺมึเยवासเน วิรัชํ วิตมฺลํ ฅมฺมจกฺขุ อฺทปาหิ “ยงฺกิณฺุจ สฺมฺทยฅมฺมํ, สพฺพนฺุตํ นิโรธฅมฺมนฺ”ติ. ตา ทิฏฺฐฅมฺมา ปตฺตฅมฺมา วิทิตฅมฺมา ปริโยคาพิหฅมฺมา ติณฺุณฺวิจิกิจฺจา วิคตถํกถา เวสาร์ชฺชปฺตฺตา อปรปฺปจฺจยา สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ “อภิกฺกนฺุตํ ฆนฺเต, อภิกฺกนฺุตํ ฆนฺเต; เสยฺยถาปี ฆนฺเต นิกฺกชฺชิตํ วา อุกฺกชฺชเยย, ปฏฺิจฺจนฺุณํ วา วิวเรยฺย มฺุพฺพสฺส วา มคฺคํ อจิกฺกชฺชเยย, อนุทกาเร วา เตลปฺปชฺชิตํ ฐาเรยฺย, ‘จกฺขมฺนฺุโต รุปานิ ทกฺขนฺุตี”ติ, เหวเมว ภควตา อเนกปริยาเยน ฅมฺโม ปกาสิโต; เอตา มยํ ฆนฺเต ภควนฺตํ สฺรณํ คจฺจาม ฅมฺมณฺุจ

40 อ.ม. พุรฺหมจฺริยํ สมฺมา ทฺกฺษสฺส อนุตฺกิริยาธาติ

ภิกขุสังฆมณฑล, อุปาสิกาทโย โน ภควา ธาเรตุ อชุตตคฺเค ปาณูปเตตา สรรณํ คตา”ติ. ตา จ โลก
ปจฺมํ อุปาสิกา อเหตุ เตวาจิกา.

อถ โข อายสุมโต ยสฺสฺส มาตา จ ปีตา จ ปุราณหุตติยิกา จ ภควนฺตญฺจ
อายสุมนฺตญฺจ ยสฺ ปณีเตน ชาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปุเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา
ภควนฺตํ ภูตฺตาวิ โอนีตปตฺตปาณี เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทิสฺ. อถ โข ภควา อายสุมโต ยสฺสฺส
มาตฺรญฺจ ปีตฺรญฺจ ปุราณหุตติยิกญฺจ ฐมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสตฺวา สมฺาทเปตฺวา
สมฺตฺเตเชตฺวา สมฺปหฺเสตฺวา อญฺจายาสนา ปกฺกามิ.

[๓๐] อสุโสสุ โข อายสุมโต ยสฺสฺส จตฺตารโ คิหิสหายกา พาราณสียํ
เสฏฺจานุเสฏฺจันํ กุลานํ ปุตฺตา วิมล สฺพานุ ปุณฺณชฺชि คมฺปติ “ยโส กิร กุลปฺตฺโต เกสมฺสฺสุ
โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชิตฺ”ติ; สฺตฺวาน เนสฺ
เอตทโหสิ “น หิ ญฺน โส โอวโก ฐมฺมวินโย, น สฺวา โอวกา ปพฺพชฺชชา, ยตฺถ ยโส กุลปฺตฺโต
เกสมฺสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชิตฺ”ติ. เต,
เยนายสฺมา ยโส, เตนฺอุปสงฺกมฺสฺ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา อายสุมนฺตํ ยสฺ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ
อญฺจิสฺ. อถ โข อายสฺมา ยโส เต จตฺตารโ คิหิสหายเก อาทาย, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมฺ;
อฺอุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทิสฺ; เอกมฺนฺตํ นิสฺสินฺโน โข อายสฺมา ยโส
เอตทโวจ “อิม เม ภนฺเต จตฺตารโ คิหิสหายกา พาราณสียํ เสฏฺจานุเสฏฺจันํ กุลานํ ปุตฺตา
วิมล สฺพานุ ปุณฺณชฺชิ คมฺปติ, อิม ภควา โอวทตฺ อญฺสาสฺตฺ”ติ. เตสฺ ภควา อญฺอุปฺพิถํ
กเถสิ. เสยฺยถีทํ. ทานกถํ สีสกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทินํ โอการํ สกฺกิลสฺ เนกฺขมฺเม อานิสฺสํ
ปกฺาเสสิ. ยทา เต ภควา อญฺญาสิ กุลฺลจิตฺเต มุทฺจิตฺเต วินีวฺรณจิตฺเต อุกฺคฺจิตฺเต
ปสนฺนจิตฺเต, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกิสฺกา ฐมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมฺทยํ นิโรธํ มคฺคํ.
เสยฺยถาปี นาม สฺทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬํ สมฺมเทว รชนํ ปฏฺิคฺคเณหฺย, เหวเมว เตสฺ
ตฺสฺมีเยवासเน วิวชฺ วิตมลํ ฐมฺมจกฺขุ อฺอุปฺปาที “ยงฺกิญฺจิ สมฺทยฐมฺมํ, สพฺพนฺตํ นิโรธฐมฺมนฺ”ติ.
เต ทิฏฺฐฐมฺมา ปตฺตฐมฺมา วิทิตฐมฺมา ปริโยคฺาฬฺฐมฺมา ตินฺณวิจิจฺฉา วิคตกถํกถา
เวสฺารชฺชปฺตฺตา อปรปฺปจฺฉยา สตฺถสฺสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ “ลภฺยยาม มยํ ภนฺเต
ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลภฺยยาม อฺอุปฺสมฺปทฺนฺ”ติ. “เอถ ภิกฺขโว”ติ ภควา อโวจ
“สฺวากฺขาโต ฐมฺโม, จรฺถ พฺรหฺมจฺริยํ สมฺมา ทฺกฺขสฺส อนฺตกิริยาया”ติ. สฺวา ว เตสฺ
อายสุมนฺตานํ อฺอุปฺสมฺปทา อโหสิ. อถ โข ภควา เต ภิกฺขุ ฐมฺมียา กถาย โอวทิสฺ อญฺสาสิ. เตสฺ
ภควตา ฐมฺมียา กถาย โอวทิสฺมานานํ อญฺสาสิมานานํ อญฺปาทาย อสเวหิ จิตฺตานิ
วิมฺจฺจิสฺ.

เตน โข ปน สมเยน เอกาทส โลก อรหฺนฺโต โหหนฺติ.

จตฺตคิหิสหายกปพฺพชฺชชา นิฏฺจิตา.

[๓๑] อสุโสสุ โข อายสุมโต ยสฺสฺส ปญฺญาสมตฺตา คิหิสหายกา ชานปทา
ปฺพพานุปฺพพานํ กุลานํ ปุตฺตา “ยโส กิร กุลปฺตฺโต เกสมฺสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ

มุตุดาหิ สพุพปาเสหิ	เย ทิพุพา เย จ มานุสา
มหาพนุณมุตโตมูหิ	นิหโต ตุมสสิ อนุตกาติ.
อนุตติกฺขจโร ปาโส	ยวายุ ⁴¹ จรติ มานโส
เตน ตํ พนุณยิสุสามิ ⁴²	น เม สมณ โมกฺขสึตี.
ฐปา สพุทา รสา คนุธา	โณฏฺฐพุพา จ มโนรมา
เอตถ เม วิคโต อนุโท	นิหโต ตุมสสิ อนุตกาติ.

อถ โข มาโร ปาปีมา “ชานาติ มํ ภควา, ชานาติ มํ สุกโต”ติ ทุกฺขี ทุมมโน ตตฺเถ
 วนุตฺตราชึตี.

มารกธา นิฏฺฐิตา.

⁴¹ สී. สุวายุ

⁴² อ.ม.สී. พารยิสุสามิ

เล่มที่ ๔
พระวินัยปิฎก
มหาวรรค ภาค ๑

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. มหาขันธกะ

๑. โภธิกถา⁴³

ว่าด้วยเหตุการณแรกตรัสรู้ ณ ควางตันโภธิพฤกษ์
เรื่องทรงมนสิการปฏิจสุมุปปาท

[๑] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโภธิพฤกษ์⁴⁴ ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว⁴⁵ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันโภธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน ที่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจสุมุปปาท⁴⁶ โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรีว่า

ปฏิจสุมุปปาทโดยอนุโลม

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ
โทมนัส อุปายาสจึงมี	
กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้	

ปฏิจสุมุปปาทโดยปฏิโลม

อนึ่ง เพราะอวิชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ⁴⁷ สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

⁴³ ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑-๔/๑๗๑-๑๗๗

⁴⁴ วิหริติ ... โภธิรุกขมุเล ปจฺมาภิสฺมุพฺพุโธ เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโภธิพฤกษ์ ฐี กถาอธิบายว่า อภิสฺมุพฺพุโธ หุตฺวา สพุพฺปสมํ โภธิรุกขมุเล วิหริติ ตรัสรู้แล้ว ประทับนั่ง ณ ควางตันโภธิพฤกษ์ ก่อนที่อื่นทั้งหมด (วิมตี.ฐีกา (บาลี) ๒/๑/๑๐๘)

⁴⁵ นั่งโดยบัลลังก์เดียว หมายถึงนั่งขัดสมาธิโดยไม่ลุกขึ้นเลยตลอด ๗ วัน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๓)

⁴⁶ มนสิการปฏิจสุมุปปาท แปลว่า พิจารณาโดยถ้วนถี่ ใส่ใจโดยถ้วนถี่ พิจารณาโดยแยบคายซึ่งปฏิจสุมุปปาท คือธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๓)

⁴⁷ วิราคะ ในที่นี้หมายถึงมรรค (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๔)

เพราะวิญญูณดับ นามรูปจึงดับ
 เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
 เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
 เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
 เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
 เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
 เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
 เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
 เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ
 กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้
 ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พุทธอุทานคาถาที่ ๑⁴⁸

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย⁴⁹ปรากฏแก่พราหมณ์⁵⁰

ผู้มีความเพียร เพงอยู่

เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป

เพราะมารูธรรม⁵¹พร้อมทั้งเหตุ

[๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจัสมุปปาทโดยอนุโลมและปฏิโลม

ตลอดมัชฌิมาภังการัตถ์ว่า

ปฏิจัสมุปปาทโดยอนุโลม

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญูณจึงมี
เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี

กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ปฏิจัสมุปปาทโดยปฏิโลม

⁴⁸ พุทธอุทานคาถาที่ ๑ เกิดขึ้นด้วยอำนาจการที่ทรงพิจารณาปัจจุอาการหรือปฏิจัสมุปปาท (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓/๖)

⁴⁹ ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงโศภิกขัยธรรมที่ให้สำเร็จการตรัสรู้ปัจจุอาการ(หรือปฏิจัสมุปปาท)โดยอนุโลม(และปฏิโลม) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๕)

⁵⁰ พราหมณ์ ในที่นี้หมายถึงพระชีนาสพผู้ลอยบาปธรรมเสียได้ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๕)

⁵¹ ธรรม ในที่นี้หมายถึงธรรมคือกองทุกข์ทั้งสิ้นมีสังขารเป็นต้น พร้อมทั้งเหตุคืออวิชชาเป็นต้น (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๕)

หนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ
 เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
 เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
 เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
 เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
 เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
 เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
 เพราะตัณหาดับ อูปาทานจึงดับ
 เพราะอูปาทานดับ ภพจึงดับ
 เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
 เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อูปายาสจึงดับ
 กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้
 ลำดับนั้น ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น

ว่า

พุทธอุทานคาถาที่ ๒⁵²

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์

ผู้มีความเพียร เพงอยู่

เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป

เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย

[๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม
 ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรีว่า

ปัจจุสมุปบาทโดยอนุโลม

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อูปาทานจึงมี
 เพราะอูปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ
 โทมนัส อูปายาสจึงมี
 กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ปัจจุสมุปบาทโดยปฏิโลม

หนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ
 เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

⁵² พุทธอุทานคาถาที่ ๒ เกิดขึ้นด้วยอำนาจการที่ทรงพิจารณานิพพาน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๓/๖)

เพราะวิญญูณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สพายตนะจึงดับ
เพราะสพายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ

กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พุทธอุทานคาถาที่ ๓⁵³

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีคามเพียร เพงอยู่
เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นยอมกำจัดมารและเสนา⁵⁴เสียได้
ดูพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้าให้สว่างไสวฉะนั้น
โพธิกา จบ

๒. อชปาลกถา

ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันอชปาลนิโครธ

เรื่องทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์

[๔] ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางตัน
โพธิพฤกษ์ ไปยังควางตันอชปาลนิโครธ⁵⁵ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่
ณ ควางตันอชปาลนิโครธเป็นเวลา ๗ วัน

ครั้งนั้น พราหมณ์หูกชาติ⁵⁶ผู้หนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้
สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันและกันแล้วได้ยืน ณ ที่
สมควร พราหมณ์นั้นผู้ยืน ณ ที่สมควรแล้วแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “พระโคตมผู้เจริญ
บุคคลซึ่งถือว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงไรหนอ ก็และธรรมเหล่าไหนที่ทำให้บุคคลให้เป็นพราหมณ์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า
พราหมณ์ใด ลอยบาปธรรมเสีย ไม่คิดว่าผู้อื่นว่า หี หี

⁵³ พุทธอุทานคาถาที่ ๓ นี้ เกิดขึ้นด้วยอำนาจการที่ทรงพิจารณาจรด (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓/๖)

⁵⁴ มารและเสนา ในที่นี้หมายถึงกามทั้งหลาย (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓/๖)

⁵⁵ ตันอชปาลนิโครธ แปลว่า ต้นไทร ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Banyan หรือ Indian Fig-tree ไม่จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย
พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอชปาลนิโครธ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔/๘; PALI-ENGLISH
DICTIONARY, P.355, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

⁵⁶ พราหมณ์หูกชาติ คือ ชอบคิดว่าผู้อื่นว่า หี หี พราหมณ์นี้มีทิวฏฐิว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ชอบเที่ยวคิดว่าผู้อื่นว่า หี หี เพราะ
ความถือตัวและเพราะความโกรธ (ดู ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔/๑๗๖-๑๗๗)

ไม่มีกิเลสดูจนน้ำฝน สำหรับตน⁵⁷ เรียบจบพระเวท⁵⁸ อยู่จบพรหมจรรย์⁵⁹
 พรหมณนั้น ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในอารมณ์ไหน ๆ ในโลก
 ควรกล่าววาทะว่า เราเป็นพรหมณโดยธรรม

อชปาลกถา จบ

๓. มุจลินทกถา

ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์

เรื่องทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข

[๕] ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางตันอชปาลนิโครธไปยังควางตันมุจลินท์⁶⁰ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์เป็นเวลา ๗ วัน

ครั้งนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของ พระผู้มีพระภาคด้วย ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า “ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค”

ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายตลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือ ถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

พุทธอุทานคาถา

ความสงบ⁶¹ เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ
 ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่
 ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก
 ความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
 ความกำจัดอัสมีมานะ(ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่)เสียได้⁶²
 เป็นสุขอย่างยิ่ง⁶³ มุจลินทกถา จบ

⁵⁷ สำหรับตน หมายถึงมีจิตมุ่งมั่นอยู่ในภาวณาหรือสำรวมด้วยศีลสังวร (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔/๙)

⁵⁸ เรียบจบพระเวท หมายถึงบรรลุมรรคญาณ ๔ (ใส่ดาบัตติมรรค, สกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตต- มรรค) หรือเรียบจบพระเวท ๓ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔/๙)

⁵⁹ อยู่จบพรหมจรรย์ หมายถึงจบมรรคพรหมจรรย์ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔/๙)

⁶⁰ ต้นมุจลินท์ คือ ต้นจิก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๓ หน้า ๘๖๘) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า The Tree Barringtonia Acutangula ต้นมุจลินท์นี้เป็นเจ้าแห่งต้นมุจละ (PALI-ENGLISH DICTIONARY, P.535, COL. 1, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

⁶¹ วิเวก ในที่นี้หมายถึงนิพพานที่สงบจากอุปธิกิเลส (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐)

⁶² ความกำจัดอัสมีมานะได้ หมายถึงอรหัตตผล (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐) และดูเทียบ ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐

⁶³ ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐

๔. ราชายตนกถา

ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันราชายตนะ

เรื่องทรงพบกับตปุสสะและภัลลิกะ

[๖] ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางตัน มุจลินท์ไปยังควางตันราชายตนะ⁶⁴ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันราชายตนะเป็นเวลา ๗ วัน

ครั้งนั้น พอค่า ๒ คนชื่อตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางไกลจากอุกกถชนบทมาถึงที่นั่น ขณะนั้น เทวดาผู้เป็นญาติร่วมสายโลหิตของตปุสสะและภัลลิกะพอค่าทั้งสอง ได้กล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ ควางตันราชายตนะ ท่านทั้งสองจงไปต้อนรับ พระองค์ด้วยข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงด้วยน้ำผึ้งเถิด การบูชาของท่านทั้งสองจักเป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน”

ต่อมา ตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถือข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงด้วยน้ำผึ้งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวัตผลแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงรับ ข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงด้วยน้ำผึ้ง ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนานแก่ข้าพระองค์ทั้งสองเถิด

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า “พระตถาคตทั้งหลายไม่ทรงรับ ภัตตาหารด้วยพระหัตถ์เลย เราจะพึงรับข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงด้วยน้ำผึ้งอย่างไร หนอ

ทันใดนั้น ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจของตน ๆ จึงนำบาตรศิลา ๔ ใบมาจาก ๔ ทิศ เข้าไปถวายแล้วทูลว่า “ขอพระองค์โปรดทรงรับข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงน้ำผึ้ง ด้วยบาตรนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคทรงรับข้าวตูมฟงและข้าวตูก่อนปรงด้วยน้ำผึ้งด้วยบาตรศิลาใหม่ เคี้ยวแล้วเสวย

ต่อมา ตปุสสะและภัลลิกะได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต

ตปุสสะและภัลลิกะนั้น ได้เป็นเทววาจิกอุบาสก(ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่า เป็นสรณะ)เป็นพวกแรกในโลกแล **ราชายตนกถา จบ**⁶⁵

⁶⁴ **ต้นราชายตนะ** แปลกันว่า ไม่เกิด (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๙๕๒)ชื่อภาษาอังฤษว่า Buchanania Latifolia และอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นต้นไม้หลวง เป็นที่สิงสถิตของเทพแห่งนางไม้ทั้งหลาย (PALI-ENGLISH DICTIONARY, P.569, COL. 2, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

⁶⁵ สรุปลักษณะที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับหลังจากตรัสรู้แล้วตามนัยแห่งอรรถกถา ดังนี้
 สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิ์
 สัปดาห์ที่ ๒ ประทับอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกว่า อนิมิสสเจดีย์
 สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิ์กับอนิมิสสเจดีย์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนจกรมเจดีย์
 สัปดาห์ที่ ๔ ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนสมรเจดีย์
 สัปดาห์ที่ ๕ ประทับอยู่ ณ ต้นอชปาลนิโครธ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิ์
 สัปดาห์ที่ ๖ ประทับอยู่ ณ ต้นมุจลินท์ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิ์
 สัปดาห์ที่ ๗ ประทับอยู่ ณ ต้นราชายตนะ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของต้นโพธิ์
 (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔-๖/๘-๑๒, ชุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๔๑๙-๔๒๐)

๕. พรหมยาจนกถา
ว่าด้วยพรหมอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม
เรื่องทรงพิจารณาความลึกซึ้งแห่งปัจจุสมุปบาท

[๗] ครั้นล่วง ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธิ แล้วเสด็จจากควงต้นราชาย ตระไปยังต้นอชปาลนิโครธ ทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธนั้น ขณะเมื่อทรง หลีกเรณอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่า^{๖๖} “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย^{๖๗} สุานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปัจจุสมุปบาท ถึงแม้สุานะอันนี้ก็เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบ แห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดง ธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ขอนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความ ลำบากเปล่าแก่เรา

อนึ่งเล่า อนัจฉริยคาถาเหล่านี้ที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระ ภาคว่า

อนัจฉริยคาถา

บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส^{๖๘} ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้

เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาดังนี้ พระทัยก็แนบไปเพื่อการชวนชวายน้อย มิได้น้อมไปเพื่อ แสดงธรรม

[๘] ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจ ของตน ได้มีความดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการชวนชวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดง ธรรม” จึงหายไปจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เปรียบประหนึ่งบุรุษมี กำลัง เหยียดแขนออก หรือคุแขนเข้าฉะนั้น แล้วหม่อตตราสงคเฉวียงบาข้างหนึ่ง คุกเข่าเบื้องขวาลง บนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับพลางทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระ ภาควได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตानอยมี อยู่^{๖๙} สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม^{๗๐}

ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาดังนี้ แล้วได้ทูลเป็นประพันธคาถาต่อไปว่า

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๑/๓๐๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗

^{๖๗} อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๓) เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่างคือ (๑) กามคุณ ๕ (๒) ตัณหาวิจริต ๑๐๘ (สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗/๑๘๔), อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๗๓-๙๗๖/๖๖๒-๖๖๓

^{๖๘} พาทวนกระแส ในที่นี้หมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๔)

^{๖๙} ผู้มีธุลีในดวงตาน้อย หมายถึงมีธุลีคือราคะ โทสะ โมหะ ปิดบังดวงตาปัญญาที่มีเบาบาง (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘-๙/๑๔-๑๕)

^{๗๐} เหตุการณ์นี้เป็นที่มาแห่งพิธีอาราธนาพระสงฆ์แสดงธรรม (ช.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๓๕)

พรหมนิคมคาถา

ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์อันคนที่มีมลทิน⁷¹คิดค้นไว้
 ปรากฏในแควนมคธ
 พระองค์ โปรดทรงเปิดประตูอมตธรรมนั้นเกิด
 ขอเหล่าสัตว์ จงฟังธรรมที่พระสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากมลทิน
 ได้ตรัสรู้แล้วตามลำดับ
 ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีสมันตจักขุ
 บุรุษผู้นอนอยู่บนยอดเขาศิลาลวน ฟังเห็นหมูชนได้
 โดยรอบ ฉันทิด
 พระองค์ผู้หมดความโศกแล้ว ก็ฉันทัน
 โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรมแล้ว
 จักได้เห็นหมูชนผู้ตกอยู่ในความโศกและถูกชาติชรา
 ครอบงำได้ชัดเจน
 ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู
 ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก
 ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดจงทรงแสดงธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม
 [เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับท้าวสหัมบดี
 พรหมว่า พรหม แม่เราเองก็มีความดำริว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ... จะพึงเป็นความลำบากเปล่า
 แก่เรา พรหม อนึ่งเล่า อนิจจริยคาถาเหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อนได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า
 บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุ ด้วยความลำบาก ... แต่เป็นสิ่งที่พาทวน
 กระแส ...
 พรหม เมื่อเราพิจารณาแจ้งชัดดังนี้ จิตยอมอ่อนน้อมไปเพื่อการชวนชวนน้อย หาน้อมไปเพื่อ
 แสดงธรรมไม่
 แมครั้งที่ ๒ ท้าวสหัมบดีพรหมก็ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรด
 แสดงธรรม ... เพราะจักมีผู้รู้ธรรม
 แมครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า “พรหม แม่เราเองก็มีความคิดว่า... หาน้อมไปเพื่อ
 แสดงธรรมไม่
 แมครั้งที่ ๓ ท้าวสหัมบดีพรหมก็ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรด
 แสดงธรรม ... เพราะจักมีผู้รู้ธรรม]

⁷¹ คนที่มีมลทิน ในที่นี้หมายถึงครุทั้ง ๖ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘/๑๔)

เรื่องทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว⁷²

[๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ⁷³ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในต่านอย มีฐลีในต่านมาก⁷⁴ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนใหญ่โตง่าย สอนใหญ่โตยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี

มีอุปมาเหมือนในกอบอุบล ในกอบปทุม หรือในกอบนุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกนุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกนุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกนุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉนั้นใด

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีฐลีในต่านอย มีฐลีในต่านมาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนใหญ่โตง่าย สอนใหญ่โตยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉนั้น⁷⁵

ครั้นทรงเห็นแล้ว ได้ตรัสคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า
 สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึง จงปลอยศรัทธามาเถิด
 เราได้เปิดประตูมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว
 ทานพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก
 จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์
 ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบบว่า “พระพุทธรองค์ได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว” จึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นแล

พรหมยาจกเถา จบ

⁷² ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๕๖/๘๙๑, ดู เทียบ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๒๖-๒๒๗

⁷³ พุทธจักขุ หมายถึง (๑) อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาสยานุสญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ธรรมาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๗๒, ๑๑๓/๑๗๔)

⁷⁴ ตา ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๙/๑๕, ดู ขุ.ป. ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔-๑๒๘)

⁷⁵ ในที่นี้ทรงอุปมาด้วยบัว ๓ เหล่า คือบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ อรรถกถายังกล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาฬี และแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า (ตามที่ปรากฏใน อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๒, ๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗) คือ (๑) อุกขมฤตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุกขมฤตัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนั้น เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดู ๑๐ โลกธาตอันเป็นเหมือนกอบอุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่า หมู่ประชาผู้มีฐลีในดวงต่านอยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีฐลีในดวงต่านมากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ ประชาทั้งสองนั้น อุกขมฤตัญญูปุคคลมีประมาณเท่านี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๖๔-๖๕, สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๙/๑๙๒-๑๙๓)

**๖. ปัญญาวัคคียกา
ว่าด้วยภิกษุปัญญาวัคคีย์
เรื่องอาฬารดาบสกาลามโคตร**

[๑๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อน นอก ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร นี้ เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีรู้ดีในทานอภัยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึง แสดงธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตร ก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ ฉับพลัน

ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบส กาลามโคตรได้ทำกาละ ๗ วันแล้ว

แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ทำกาละ ๗ วันแล้ว” จึงทรงดำริว่า “อาฬารดาบส กาลามโคตร เป็นผู้มีความเลื่อมมานาน^{๗๖} เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็ จะพึงรู้ได้ฉับพลัน

เรื่องอุททกดาบสรามบุตร

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนนอก ใครจักรู้ทั่วถึง ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริต่อไปว่า “อุททกดาบส รามบุตรนี้ เป็นบัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีรู้ดีในทานอภัยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่อุททกดาบส รามบุตรก่อน เธอจักรู้ ธรรมนี้ได้ฉับพลัน

ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระองค์ผู้เจริญ อุททกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้

แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า “อุททกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้” จึง ทรงดำริว่า “อุททกดาบส รามบุตร เป็นผู้มีความเลื่อมมานานนอก เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็ จะพึงรู้ได้ ฉับพลัน

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนนอก ใครจักรู้ ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริว่า “ภิกษุปัญญาวัคคีย์ มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่ง หน้าที่เพียรพยายาม ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญญาวัคคีย์ก่อน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “บัดนี้ ภิกษุปัญญาวัคคีย์อยู่ที่ไหนนอก” ก็ได้ทรงเห็นภิกษุปัญญาวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขต กรุงพาราณสี ด้วยทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์ลวงจักขุมนุษย์

ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลาตามพระอัยยาคัยแล้ว ได้เสด็จจาริกไป ทางกรุงพาราณสี

เรื่องอุปกาชีวก

[๑๑] อาชีวกชื่ออุปกะได้พบพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยา กับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของ ท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร

เมื่ออุปกาชีวกทูลถามดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาตอบอุปกาชีวกว่า

^{๗๖} มีความเลื่อมมากนอก หมายถึงมีความเลื่อมมาก เพราะเลื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในลักษณะ คือ อาฬารดาบสตายไปเกิดในอภิกษุญายตนภพ ส่วนอุททกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๑๖)

เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง⁷⁷ ธรรมทั้งปวง⁷⁸
 มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง⁷⁹ ละธรรมทั้งปวง⁸⁰ ได้สิ้นเชิง
 หลุดพ้นเพราะสิ้นค้นหา ตรัสรู้ยิ่งเอง
 แลจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า
 เราไม่มีอาจารย์⁸¹ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน
 เราไม่มีผู้ทัดเทียม ในโลกกับทั้งเทวโลก
 เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
 เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเองเพียงผู้เดียว เป็นผู้เยือกเย็น
 ดับกิเลสได้แล้วในโลก
 เราจะไปเมืองหลวงแห่งชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร
 ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน⁸²
 อุปกาชีวกทูลว่า “อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ”
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
 ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา
 อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว
 เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ
 เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสดังนี้แล้ว อุปกาชีวกจึงทูลว่า “อาวุโส ควรจะเป็น อย่างนั้น”
 โคลงศิระชะแลวเดินสวนทางหลีกไป

เรื่องทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์

[๑๒] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี แล้วได้เสด็จไปทางที่ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้นัดหมายกันและกันว่า “ท่านทั้งหลาย พระสมณโคดมนี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงกราบไหว้ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตร และ จีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารณาก็จักประทับนั่ง
 ครั้นเสด็จมาถึง ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ไม่อาจตั้งอยู่ในกติกาทนได้ ต่างต้อนรับ พระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งรับบาตรและจีวร รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งจัดหาน้ำล้างพระบาท รูปหนึ่งจัดตั้งตั้งรองพระบาท รูปหนึ่งนำกระเบื้องเช็ดพระบาทเขาไปวาง พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนอาสนะที่ภิกษุ

⁷⁷ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ (ธรรมที่ทำให้เกิดในกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖)

⁷⁸ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๔ (ธรรมที่ทำให้เกิด ในภูมิ ๓ และธรรมที่เข้าถึงโลกุตตรภูมิ) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖)

⁷⁹ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖)

⁸⁰ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๖)

⁸¹ เราไม่มีอาจารย์ ในที่นี้หมายถึงไม่มีอาจารย์ในระดับโลกุตตรธรรม (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๗)

⁸² ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๓๑๐-๓๑๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒-๔๑๓ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๒-๔๓๓

ปัญญาวัดคีย์จัดถวาย แล้วทรงล้างพระบาท แต่ภิกษุปัญญาวัดคีย์กลับร้องเรียกพระผู้มีพระภาคโดยออกพระนาม และใช้คำว่า “อาวุโส⁸³

เมื่อภิกษุปัญญาวัดคีย์ กล่าวอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสห้ามภิกษุ ปัญญาวัดคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าร้องเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันตตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวไสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเขาถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุปัญญาวัดคีย์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “อาวุโสโคดม แมตถวยจริยานัน แมตถวยปฏิปัตทานัน แมตถวยทุกกรกิริยานัน พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุอุตตรिमनुสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถ บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมากคลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ไฉนจักบรรลุอุตตรिमनुสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถได้เล่า

เมื่อภิกษุปัญญาวัดคีย์กราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุ ปัญญาวัดคีย์ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียร ไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันตตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวไสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเขาถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

แมครั้งที ๒ ภิกษุปัญญาวัดคีย์ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ฯลฯ

แมครั้งที ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระปัญญาวัดคีย์ดังนี้ว่า ฯลฯ

แมครั้งที ๓ ภิกษุปัญญาวัดคีย์ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “อาวุโส โคดม แมตถวยจริยานัน แมตถวยปฏิปัตทานัน แมตถวยทุกกรกิริยานัน พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุอุตตรिमनुสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถ บัดนี้ พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ไฉนจักบรรลุอุตตรिमनुสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถได้เล่า”

เมื่อภิกษุปัญญาวัดคีย์ได้กราบทูลอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุ ปัญญาวัดคีย์ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังจำได้หรือไม่ว่า ถอยคำเช่นนี้เราได้เคยกล่าวในกาลก่อนแต่นี้”

ภิกษุปัญญาวัดคีย์กราบทูลว่า “ถอยคำเช่นนี้ไม่เคยได้ฟังมาก่อน พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันตตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวไสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเขาถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

พระผู้มีพระภาคทรงสามารถให้ภิกษุปัญญาวัดคีย์ยินยอมได้แล้ว

ลำดับนั้น ภิกษุปัญญาวัดคีย์ได้ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี้ยวไสตสดับ ตั้งจิตเพียรอยู่

⁸³ อาวุโส ในครั้งพุทธกาล เป็นคำที่คนทั่วไปใช้กล่าวนำทักทายร้องเรียกกัน ไม่แสดงความเคารพ เป็นพิเศษ ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้ารับสั่งห้ามพระผู้เฒ่าเรียกพระผู้ใหญ โดยใช้คำว่า อาวุโส และห้ามพูดกับผู้ใหญโดยออกชื่อท่านนั้นท่านนี้ แต่ควรเรียกพระผู้ใหญโดยใช้คำว่า ภัณฑ หรือ อายัสมา ส่วนพระผู้ใหญควรเรียกพระผู้เฒ่าว่า อาวุโส หรือโดยการระบุชื่อนั้นชื่อนี้ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔)

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร⁸⁴

[๑๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤถชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อัตตกิลมณานุโยค(การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ⁸⁵ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย ก็มีมัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นไฉน

มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ⁸⁶

๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน

[๑๔] ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่นย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์

⁸⁴ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๖๑๔-๖๑๘

⁸⁵ จักขุ ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๗)

⁸⁶ องค์มรรคแต่ละข้อมีนัยพิสดาร ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ หมายถึงเห็นอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปัจจุสมุปบาท

๒. สัมมาสังกัปปะ หมายถึงความนึกคิดในทางสละปลดออกจากกาม ความนึกคิดปลดออกจากพยาบาท และ ความนึกคิดปลดจากการเบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา หมายถึงพูดคำสัตย์ ไม่พูดคำส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ

๔. สัมมากัมมันตะ หมายถึงไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิन्दในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึงเว้นมิจอาชีพ ประกอบสัมมาอาชีพ

๖. สัมมาวายามะ หมายถึงเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำ ความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้

๗. สัมมาสติ หมายถึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม (สติปัฏฐาน ๔)

๘. สัมมาสมาธิ หมายถึงฌาน ๔

(ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๖๐, ๔๐๒/๓๓๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๙๖, ๓๗๕/๔๒๕-๔๒๖, อภิ.วิ. (ไทย)

๓๕/๒๐๕/๑๗๙-๑๘๑, ๔๘๖/๓๙๕, ๔๘๘-๔๙๒/๓๙๗-๔๐๐, ๔๙๘-๔๙๙/๔๐๒, ๕๐๔/๔๐๕)

[๑๖] ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะ⁸⁷ตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อากา⁸⁸รอย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็งยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ตราบนัน

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อากา⁸⁸รอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้ สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวียการณ⁸⁹นี้⁸⁹อยู่ ธรรมจักร⁹⁰อันปราศจากอริยสัจปราศจากมลทินได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา

[๑๗] ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพ ชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้⁹¹

ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ๗๗

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ สดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ๗๗

ทวยเทพชั้นยามา...

ทวยเทพชั้นดุสิต...

ทวยเทพชั้นนิมมานรดี...

ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ...

ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหม สดับเสียงของเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แล้วก็กระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้

เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงข่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลก ด้วยประการฉะนี้

⁸⁷ ญาณทัสสนะ หมายถึงสังขญาณ กิจจญาณ กตญาณ (ส.ม.ช. (บาลี) ๓/๑๐๘๑/๓๘๐, สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๑๙)

⁸⁸ ๓ รอบ ๑๒ อากา⁸⁸ร หมายถึงสังขญาณ กิจจญาณ กตญาณ เกิดขึ้นเวียนไปในอริยสัจ ๔ ข้อ ข้อละ ๓ รอบ (๔ x ๓ = ๑๒) รวมเป็น ๑๒ รอบ ดังนี้ ก. (๑) นี้ทุกข์ (๒) ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ (๓) ทุกข์นี้ กำหนดรู้แล้ว ข. (๑) นี้สมุทัย (๒) สมุทัยนี้ควรละ (๓) สมุทัยนี้ ละแล้ว ค. (๑) นี้โรหิ (๒) โรหิ นี้ควรทำให้แจ้ง (๓) โรหินี้ทำให้แจ้งแล้ว ง. (๑) นี้มรรค (๒) มรรคนี้ควรทำให้เจริญ (๓) มรรคนี้ ทำให้เจริญแล้ว (ส.ม.ช. (บาลี) ๓/๑๐๘๑/๓๘๐, สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๑๙)

⁸⁹ เวียการณะ ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถามคำตอบ (สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐) เป็นองค์อันหนึ่งในนวงค์ศตสุตตัน (วิ.ช. (บาลี) ๑/๒๖)

⁹⁰ ธรรมจักร หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ ไสตาปัตติมัคคญาณ (วิ.ช. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗)

⁹¹ ใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ หมายความว่าธรรมนั้นไม่มีผู้ใดปฏิเสธได้ว่าไม่จริง เพราะ (๑) พระ ผู้มีพระภาคผู้เป็นเจ้าของธรรมตรัสรู้มาโดยชอบ (๒) ธรรมนั้นเป็นธรรมยอดเยี่ยมไม่มีธรรมใดเทียบได้ (เนตฺติ.ช. (บาลี) ๙/ ๖๓, เนตฺติ.วิ. (บาลี) ๙/๙๓)

ทั้งหมื่นโลกธาตุ⁹²นี้ ก็สิ้นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้า หาประมาณมิได้ ก็ปรากฏในโลก ลวงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัตถุญะ ไตรูแลวหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัตถุญะไตรูแลวหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญา โภณทัตถุญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระโภณทัตถุญะนั้นแล

ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลขอการบรรพชาอุปสมบท

[๑๘] ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโณทตถุญะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รูแจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ชามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกลวกลา ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น⁹³ ในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด⁹⁴ แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรม อันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านอัญญาโณทตถุญะนั้น

[๑๙] ต่อมา พระผู้มีพระภาคทรงโอวาท สั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่เหลื่อด้วยธรรมมีกถา เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงโอวาท สั่งสอนด้วยธรรมมีกถา ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระวัปปะและท่านพระภัททิยะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา

ท่านทั้ง ๒ นั้นได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รูแจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ชามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกลวกลา ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้ง ๒ พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอทั้ง ๒ จงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปอีกว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอทั้ง ๒ จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านทั้ง ๒ นั้น

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้เสวยพระกระยาหารที่ท่านทั้งสามนำมาถวายแล้ว ก็ทรงโอวาท สั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่เหลื่อด้วยธรรมมีกถา ภิกษุ ๓ รูปเที่ยวบิณฑบาตแล้ว นำสิ่งใดมา ทั้ง ๖ รูป ก็ยังอิตถภาพิให้เป็นไปด้วยสิ่งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงโอวาท สั่งสอนด้วยธรรมมีกถา ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ ท่านพระมหานามะและท่านพระอัสสชิว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา

ท่านทั้ง ๒ นั้นได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รูแจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ชามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกลวกลา ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระ

⁹² ๑๐ โลกธาตุ แปลจากคำว่า ทสสหุสสิโลกธาตุ (ทส = ๑๐ + สหุสสิโลกธาตุ ซึ่งเป็นชื่อโลกธาตุขนาดเล็ก ประกอบด้วยจักรวาลจำนวน ๑๐๐๐ จักรวาล) ๑๐ สหุสสิโลกธาตุ หรือ โลกธาตุขนาดเล็ก เท่ากับ ๑๐,๐๐๐ จักรวาล (อง.ตัก.อ. (บาลี) ๒/๘๑/๒๓๔)

⁹³ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น หมายถึงไม่ต้องอาศัยผู้อื่นคอยแนะนำพร่ำสอนในคำสอนของพระศาสดา ไม่ได้หมายถึง ว่า ไม่ต้องเชื่อใครเลย (อปปรุปัจจุโย-ไม่มีใครอื่นอีกเป็นปัจจัย) (สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๘/๒๒๒)

⁹⁴ จงมาเป็นภิกษุเถิด หมายถึงคำประกาศอนุโม ตีการบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ขอบวชคือเท่ากับประกาศว่า จงมารับการบรรพชาอุปสมบทตามที่ขอ (สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๘/๒๒๒)

ศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้ง ๒ พึงได้การบรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอทั้ง ๒ จงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอทั้ง ๒ จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านทั้ง ๒ นั้น

อนัตตลักขณสูตร⁹⁵

[๒๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า “รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็น อย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เวทนาเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเวทนานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนานี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในเวทนาว่า “เวทนาของเราจะเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเวทนา เป็นอนัตตา ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในเวทนาว่า “เวทนาของเราจะเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าสัญญานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สัญญานี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในสัญญาว่า “สัญญาของเราจะเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะสัญญา เป็นอนัตตา ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในสัญญาว่า “สัญญาของเราจะเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าสังขารเหล่านี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สังขารเหล่านี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในสังขาร ทั้งหลายว่า “สังขารทั้งหลายของเราจะเป็นอย่างนี้ สังขารทั้งหลายของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะสังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ฉะนั้น สังขารทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในสังขารทั้งหลายว่า “สังขารทั้งหลายของเราจะเป็นอย่างนี้ สังขารทั้งหลายของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าวิญญาณนี้จักเป็นอัตตา แล้วไซ้ วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในวิญญาณว่า “วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะ วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ใน วิญญาณว่า “วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น

[๒๑] พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”⁹⁶

ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”

⁹⁵ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๗/๙๕-๙๙

⁹⁶ ข้อ ๒๑-๒๒ ของเล่มนี้ ให้ดูเทียบสามัญลักษณ์ละ ๓ ประการ ใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒/๑-๑๐

“ขอนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”
 “เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง”
 “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”
 “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

“ขอนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”
 “สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง”
 “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”
 “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็น สิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

“ขอนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”
 “สังขารทั้งหลายเที่ยงหรือไม่เที่ยง”
 “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”
 “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็น สิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

“ขอนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”
 “วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”
 “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”
 “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”
 “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็น สิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา”

“ขอนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”
 [๒๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น รูปอย่างใด
 อย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลว
 หรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า
 นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
 ละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็น
 จริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ อิตตาของเรา

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
 ละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็น
 จริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ อิตตาของเรา

สังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือ ภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

[๒๓] ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี

[๒๔] พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนตถกถณสูตวันแล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีเจยยินดีชื่นชม ภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสเวทยากรณนี้อยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอภัสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๖ รูป

ปัญจวัคคีย์กถา จบ

ภาณวารที่ ๑ จบ

๗. ปัพพัชชากถา

ว่าด้วยการบรรพชา

เรื่องยสกุลบุตร

[๒๕] สมัยนั้น ในกรุงพาราณสี มีกุลบุตรชื่อยสะเป็นลูกเศรษฐีเป็นผู้สุขุมาลชาติ⁹⁷ ยสกุลบุตรนั้นมีปราสาท ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับฤดูฝน ยสกุลบุตรได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมายังปราสาท ชั้นล่าง คับวันหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรได้รับการบำเรออิมเอมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้หลับไปก่อน ฝ่ายบริวารชนได้หลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันถูกจุดสว่างทั้งคืน คืนนั้นยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ บางนางมีพิณอยู่ใกล้รักแร้ บางนางมีตะโพนอยู่ข้างคอ บางนางมีโปงมางอยู่ที่อก บางนางสยายผม บางนางนำลายไหล บางนางละเมอพอไปต่าง ๆ ปราภฏดุจป่าช้าผีดิบ เพราะได้เห็น โทษจึงปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย ยสกุลบุตรจึงเปล่งอุทาน ขึ้นในขณะนั้นว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ชัดของหนอ”

ครั้งนั้น ยสกุลบุตรจึงสวมรองเท้าทองเดินตรงไปยังประตูนิเวศน์ พวกอมนุษย์ เปิดประตูให้ด้วยคิดว่า “ใคร ๆ อย่าได้ทำอันตรายต่อกรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตร”

ลำดับนั้น ยสกุลบุตรได้เดินต่อไปยังประตูเมือง พวกอมนุษย์ก็เปิดประตูให้ด้วยคิดว่า “ใคร ๆ อย่าได้ทำอันตรายต่อกรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตของยสกุลบุตร” หลังจากนั้น ยสกุลบุตรจึงเดินต่อไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

[๒๖] ครั้นราตรียาวรุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้งได้ ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรเดินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว จึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้

⁹⁷ สุขุมาลชาติ หมายถึงผู้ไม่มีทุกข์ (อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๒๑๑, อภ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๑๔๐)

ขณะนั้น ยศกุลบุตรได้เปล่งอุทานขึ้น ณ ที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้รบกวนวายนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องนอ”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับยศกุลบุตรนั้นดังนี้ว่า “ยสะ ที่นี้⁹⁸ ไม่รบกวนวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ”

ลำดับนั้น ยศกุลบุตรรำเริงเบิกบานใจว่า “ได้ยินว่า ที่นี้ไม่รบกวนวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง” จึงถอดรองเท้าของเขาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวัต พะผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)

๒. สीलกถา (เรื่องศีล)

๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)

๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)⁹⁹

๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสังสแห่งการออกจากกาม) แกยศกุลบุตร ผู้นั่งอยู่ ณ ที่

สมควร

เมื่อทรงทราบว่า ยศกุลบุตรมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามกถาสังคกรรมเทศนา¹⁰⁰ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุ อันปราศจากอภิวาทปราศจากมลทิน ได้เกิดแกยศกุลบุตร ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทิน ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

บิดาตามหายศกุลบุตร

[๒๗] ครั้นรุ่งเช้า มารดาขึ้นไปบนปราสาทไม่พบยศกุลบุตร จึงเข้าไปหาเศรษฐี คหบดี ถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับเศรษฐีคหบดี ดังนี้ว่า “ท่านคหบดีเจาชา ยศบุตรของท่านหายไปไหน”

ฝ่ายเศรษฐีคหบดีส่งทูตขี่ม้าไปตามหาทั้ง ๔ ทิศแล้ว ส่วนตนเองไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พบรองเท้านองวางอยู่ จึงตามไปยังที่นั้น พระผู้มีพระภาค ทอดพระเนตรเห็นเศรษฐีคหบดีเดินมาแต่ไกล ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงมีพระดำริว่า “ถ้ากระไร เราพึงบันดาลอิทธาภิสังขาร(การบันดาลทางฤทธิ์) ให้เศรษฐีคหบดีผู้นั่งที่นี้ไม่เห็นยศกุลบุตรนั่งอยู่ที่นั่น” จึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขารเช่นนั้น

ลำดับนั้น เศรษฐีคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงพบยศกุลบุตรบางใหม่ พระพุทธเจ้าชา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี เชิญท่านนั่งลงก่อนเถิด บางที่ท่านนั่งที่นี้แล้ว จะพึงพบยศกุลบุตรนั่งอยู่ที่นี้ก็ได้

เศรษฐีคหบดีรำเริงเบิกบานใจว่า “ได้ยินว่า เรายังที่นี้จักพบยศกุลบุตรผู้นั่ง อยู่ที่นี้” จึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

⁹⁸ ที่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงพระนิพพาน (สารตุล.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๔, วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๖/๑๒๐)

⁹⁹ แปลมาจากคำว่า กามาน์ อาทินวฺ โสการํ สกิลลํ

¹⁰⁰ สามกถาสังคกรรมเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยสัมมัญญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือมิได้รับคำแนะนำจากผู้อื่น ทรงรู้ลำพังพระองค์เองใครในโลก (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓/๑๘๑, สารตุล.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๗, ที.สี.ฎีกา (อภินว.) (บาลี) ๒/๒๙๘/๓๕๐)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุพุทฺธิกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สीलกถา

๓. สักคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่เศรษฐีคหบดีผู้หนึ่ง ณ ที่สมควรแล้ว

เมื่อทรงทราบว่า เศรษฐีคหบดีมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามูกกัถกัถกรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากอริยธรรมปราศจากมลทินได้เกิดแก่เศรษฐีคหบดี ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทิน ควรรับน้ำ ย้อมได้เป็นอย่างดี

เศรษฐีคหบดีได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว ภูมิจงธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ชำความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่ลวกกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไปเพราะยิ่งนัก พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไปเพราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพรอมนทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

เศรษฐีคหบดีนี้แล ได้เป็นเตวาจิกอุบาสก(ผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ) เป็นคนแรกในโลก

ยสกุลบุตรสำเร็จพระอรหัตตผล

[๒๘] ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโปรดบิดาของยสกุลบุตรอยู่ จิตของยสกุลบุตรผู้พิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ไดรู ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริดังนี้ว่า “เมื่อเราแสดงธรรมแก่บิดาของยสกุลบุตรอยู่ จิตของยสกุลบุตร ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ไดรู ก็หลุด พ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ยสกุลบุตรไม่ควรจะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโศกคาม เหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน ถ้ากระไร เราพึงคลายอิทธาภิสังขาร” ทรงคลายอิทธาภิสังขารแล้ว

เศรษฐีคหบดีได้เห็นยสกุลบุตรนั่งอยู่ ครั้นเห็นแล้วจึงกล่าวกับยสกุลบุตรว่า “พ่อยสะมารดาของเจ้าโศกเศร้าคร่ำครวญถึง เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาเถิด

ยสกุลบุตรได้เฝ้าทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเศรษฐีคหบดี ดังนี้ว่า “คหบดี ท่านจะเข้าใจข้อนี้ได้อย่างไร ยสกุลบุตรได้เห็นได้รูธรรมด้วยญาณอันเป็นเสขะ¹⁰¹ ด้วยทัสสนะอันเป็นเสขะเหมือนท่าน เมื่อเธอพิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ไดรูอยู่ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น คหบดี ยสกุลบุตรควรหรือที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโศกคามเหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน

เศรษฐีคหบดีกราบทูลว่า “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า “คหบดี ยสกุลบุตรได้เห็นได้รูธรรมด้วยญาณอันเป็นเสขะ ด้วยทัสสนะอันเป็นเสขะเหมือนท่าน เมื่อเขาพิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ไดรูอยู่ จิตก็หลุด

¹⁰¹ ญาณอันเป็นเสขะ หมายถึงญาณของบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (ดู อ.ง.ทุก.

(ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙ อ.ง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๔)

พ้นจากอภัสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถ่อมมัน คหบดี ยสกุลบบุตรไม่ควรจะกลับไปเป็นคฤหัสถ์บริโภคคามเหมือนเป็นคฤหัสถ์ครั้งก่อน

เศรษฐีคหบดีกราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ การที่จิตของยสกุลบบุตรหลุดพ้นจากอภัสวะทั้งหลายเพราะไม่ถ่อมมัน เป็นลาภของยสกุลบบุตร ยสกุลบบุตรได้ดีแล้ว พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคมียสกุลบบุตรเป็นปัจฉาสมณะโปรดทรงรับภัตตาหาร ของข้าพระองค์เพื่อเจริญกุศลในวันนี้เถิด

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุชนิภาพ เศรษฐีคหบดีทราบบทที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาทกระทำประทักษิณกลับไป

เมื่อเศรษฐีคหบดีกลับไปแล้วไม่นาน ยสกุลบบุตรได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอัน เรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด

พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านยสะนั้น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๗ รูป

มารดาและภรรยาเก่าของพระยสได้ธรรมจักขุ

[๒๙] ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีท่าน พระยสเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จไปยังนิเวศน์ของเศรษฐีคหบดี ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดถวาย

ลำดับนั้น มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุပ္พิกถา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สีสกถา

๓. สัคคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่มารดาและภรรยาเก่า

เมื่อทรงทราบวาททั้งสองมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกังสีกรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากอหิวาตจากมลทินได้เกิดแก่มารดาและภรรยาเก่า ณ อาสนะนั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

มารดาและภรรยาเก่าของพระยสได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความ เป็นผู้แก่ลวกลา ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปพระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันทั้งสองนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พรหมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันทั้งสอง ว่าเป็นอุบาสิกาผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสทั้งสองนี้ ได้เป็นเวทวาทิกอุบาสิกา(ผู้กล่าว ถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ)เป็นคู่แรก ในโลก

ครั้นแล้ว มารดาบิดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสได้นำของเคี้ยวของฉันอันประณีต ประเคนพระผู้มีพระภาคกับท่านพระยสด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้วทรงห้าม

ภัตตาคารแล้วละพระหัตถ์จากบาตร จึงนั่ง ณ ที่ สมควร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ มารดาบิดาและภรรยาเฝ้าของท่านพระยสะเห็นชัด ชวนให้หายกรับเอาไปปฏิบัติ เฝ้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้ สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จลุลจากอาสนะจากไป

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๔ คนของพระยสะ

[๓๐] สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะ ๔ คน คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ คุัมปติ เป็นบุตร ของตระกูลเศรษฐีใหญ่อยู่ในกรุงพาราณสีได้ทราบข่าวว่า “ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งหมผากาสาเยออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว”

ครั้นสหายคฤหัสถ์ได้ทราบข่าวแล้ว จึงได้มีความคิด ดังนี้ว่า “ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยัย สกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งหมผากาสาเยออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต นั้น คงจะไม่ต่ำทราม เป็นแน่” ครั้นแล้วสหายคฤหัสถ์เหล่านั้น ได้พากันเข้าไปหาท่านพระยสะถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้ว ได้ไหว้ ท่านพระยสะแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร

ครั้งนั้น ท่านพระยสะได้พาสหายคฤหัสถ์ ๔ คนไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้น ถึงแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระยสะผู้หนึ่ง ณ ที่สมควร ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า สหายคฤหัสถ์ของข้าพระองค์ ๔ คนเหล่านี้ คือ วิ มลละ สุพาหุ ปุณณชิ คุัมปติ เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่อยู่ในกรุงพาราณสี ขอพระองค์โปรด ประทานโอวาทสั่งสอนสหายของข้าพระองค์เหล่านี้เถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุပ္พิทกา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สีลกถา

๓. สัคคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่สหายเหล่านั้น

เมื่อทรงทราบว่าพวกเขาจะมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอัน ปราศจากอริยธรรมเทศนาจากมลทินได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั้น นั้นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับ น้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

พวกเขาได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้งามธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความ สงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำของพระศาสดา ได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า

พวกเขาพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “พวกเขาจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรา กล่าวดีแล้ว พวกเขาจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” พระวาจา นั้น ได้ เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุเหล่านั้นด้วยธรรมีกถา เมื่อ ทรงประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมีกถาอยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๑๑ รูป

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๔ คนของพระยสะ จบ

เรื่องการบรรพชาของสหาย ๕๐ คนของพระยสะ

[๓๑] สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะจำนวน ๕๐ คน เป็นชาวชนบท เป็นบุตรของ ตระกูลเศรษฐีใหญ่อยู่ในกรุงพาราณสีได้ทราบข่าวว่า “ยสกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งหมผากาสาเยออกจากเรือน

บวชเป็นบรรพชิตแล้ว” ครั้นสหาคฤหัสถ์ได้ทราบข่าวแล้วจึงได้มีความคิด ดังนี้ว่า “ธรรมวินัยและบรรพชาที่ียสกุลบุตรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตนั้น คงจะไม่ต่ำทรามเป็นแน่” ครั้นแล้วสหาคฤหัสถ์เหล่านั้น ได้พากันเข้าไปหาท่านพระยสะถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้ไหว้ท่านพระยสะแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร

ครั้งนั้น ท่านพระยสะจึงพาสหาคฤหัสถ์ ๕๐ คนไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้ว ณ ที่สมควร

ท่านพระยสะผู้หนึ่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “พระพุทฺธเจ้าข้า สหาคฤหัสถ์ของข้าพระองค์ ๕๐ คนเหล่านี้ เป็นชาวชนบท เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่ณอย ขอพระองค์โปรดประทานโอวาทสั่งสอนสหาคฤหัสถ์ของข้าพระองค์เหล่านี้เถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนปุพฺพิกถา คือ ทรงประกาศ

๑. ทานกถา ๒. สีลกถา

๓. สักคกถา ๔. กามาทีนวกถา

๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่สหาคฤหัสถ์เหล่านั้น

เมื่อทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกัณฺธิกธรรมเทศนาของพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั่นแล้ว “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี

พวกเขาได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รุ่งแจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่ลวกกลา ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทฺธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านเหล่านั้น

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุเหล่านั้น ด้วยธรรมีกถา เมื่อทรงประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมีกถาอยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๖๑ รูป

บรรพชาภาดา จบ

๘. มารกถา

ว่าด้วยมาร

เรื่องส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป ไปประกาศศาสนา

[๓๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วง¹⁰²ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แมพวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อภัยไปโดย

¹⁰² บ่วง ในที่นี้หมายถึง โลกะ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒/๑๔)

ทางเดียวกันสองรูป จึงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จึงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีจิตใจในทานอยุ่ มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม่เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

เรื่องมาร

[๓๓] ครั้งนั้น มารผู้มีบาปได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเป็นคาถาความว่า

ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง¹⁰³ ทั้งที่เป็นของทิพย์
ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล่องไวแล้ว
ท่านได้ถูกผูกด้วยเครื่องพันธนาการมากมาย
แนะท่านสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้
พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า
“เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์
ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราได้พ้นแล้วจากเครื่องพันธนาการมากมาย
แนะมารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว

มารกราบทูลว่า
บ่วงนี้เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัญจรไปอยู่
เราจักคล้องท่านด้วยบ่วงนั้น
แนะสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้¹⁰⁴
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านี้
คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รณรมย์ใจ
แนะมารผู้กระทำซึ่งที่สุด¹⁰⁵ เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว¹⁰⁶
ขณะนั้น มารผู้มีบาปทราบบว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักเรา พระสุคตทรงรู้ จักเรา” มีทุกข์
เสียใจ ได้หายไป ณ ที่นั้น

มารกถา จบ

¹⁰³ บ่วงทั้งปวง ในที่นี้หมายถึง กามคุณทั้งปวง บ่วงที่เป็นของทิพย์ หมายถึง กามคุณของเทพ บ่วงที่เป็นของมนุษย์ หมายถึง กามคุณของมนุษย์ (สารตฺต.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๓/๒๔๔)

¹⁰⁴ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๙๕-๑๙๖

¹⁰⁵ ผู้กระทำซึ่งที่สุด หมายถึง ผู้ชั่วช้า ผู้เป็นสัตว์ต่ำทราม (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๓/๑๙)

¹⁰⁶ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๙๕-๑๙๖